

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

Κοσμήτορος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος

ΚΟΡΑΗΣ ΚΑΙ ΡΗΓΑΣ

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων τιμᾷ καὶ δοξάζει τὴν μνήμην τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἔθεσεν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν προδρόμων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας¹. Οἱ δύο αὐτοὶ μεγάλοι ἄνδρες τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ παρουσιάζουν, τόσον εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς προσωπικότητός των, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀπελευθερωτικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν καθόλου πνευματικὴν δρᾶσίν των πολλὰ τὰ κοινὰ γνωρίσματα, ἀλλὰ καὶ πολλὰς ἀντιθέσεις. Μολονότι ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον τόσον τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ὅσον καὶ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ ἀπασχόλησαν πολλοὺς ἐρευνητὰς καὶ ἱστορικοὺς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἔχομεν δὲ δι' ἀμφοτέρους λαμπρὰς ἐργασίας, αἱ ὁποῖαι περιποιοῦν τιμὴν εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστοριογραφίαν, οὐδεὶς, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, ἡσχολήθη εἰδικώτερον, διὰ συσχέτισμοῦ καὶ παραλληλισμοῦ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τούτων, ἵνα διαπιστώσῃ τὰ κοινὰ στοιχεῖα ἢ ἀκόμη καὶ τὰς ἀντιθέσεις τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς των προσωπικότητος. Ἐτι πλέον, παραμένει εἰσέτι ἀνερευνήτων τὸ θέμα, ἂν ὁ Ρήγας καὶ ὁ Κοραῆς ἤλθον ποτὲ εἰς ἄμεσον ἢ ἔμμεσόν τινα ἐπαφὴν, ἂν ὑπέστη ὁ εἷς ἐκ τοῦ ἄλλου ἐπίδρασίν τινα εἰς ἐκδήλωσιν ἰδεῶν ἢ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν του δραστηριότητα ἢ ἀκόμη καὶ ἂν ὁ εἷς εἶχε γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐτέρου καὶ τῆς ἐκ παραλλήλου συντελουμένης ἐργασίας διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς κοινῆς πατρίδος. Ἐν τῷ περιθωρίῳ τῆς ἐρεῦνης τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων, ἐκρίνομεν ἐνδιαφέρον νὰ ἀφιερῶσωμεν εἰς τὸ θέμα αὐτὸ εἰδικὴν μελέτην².

1. Ἡ παροῦσα μελέτη εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα ἀπετέλεσε θέμα τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον ἐξεφωνήσαμεν εἰς τὴν αἴθουσαν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου. Κυρίως, πρὸς ὁλοκλήρωσιν τοῦ θέματος, προσετέθησαν αἱ σημειώσεις καὶ ὅσα ἐν τέλει γράφονται διὰ τὴν ἐκ μέρους τοῦ Κοραῆ ἀποσιώπησιν ἢ ἀποφυγὴν εὐμενοῦς τινος κρίσεως περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα.

2. Εἰδικὴ βιβλιογραφία δὲν ὑπάρχει περὶ τοῦ θέματος, ἢ δ' ἔρευνα ἡμῶν περιορίζεται πρὸ παντὸς ἄλλου εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἔργα τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Ρήγα. Περὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ βλ. λεπτομερεῖ βιβλιογραφίαν ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν «Κοραῆς καὶ

Τὸ ἔτος 1797, ὅτε ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἐρρίφθη εἰς τὴν ἐνεργὸν ἐπαναστατικὴν δρᾶσιν, μετ' ὀλίγον δὲ συνελήφθη καὶ παρεδόθη εἰς τὸ μαρτύριον, ἥτο ἡλικίας τεσσαράκοντα ἐτῶν¹. Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὁ Ἀδαμαντίος Κοραΐς ἥτο ἡλικίας τεσσαράκοντα ἐννέα ἐτῶν². Ἐπομένως, ὁ Κοραΐς ἥτο κατὰ ἐννέα ἔτη πρεσβύτερος τοῦ Ρήγα. Ἐν τούτοις, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ Ρήγας ἥτο ὥριμος συγγραφεὺς, ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς σπουδαίων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφόρουν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, συντάκτης τῆς πολυκρότου « Χάρτας τῆς Ἑλλάδος », ἡ ὁποία ἀνέδειξεν αὐτὸν ὡς πνευματικὴν προσωπικότητα ὁλκῆς μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν κύκλων τῆς Εὐρώπης³. Ἐπὶ πλέον, ὁ Ρήγας ὡς γραμματεὺς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας καὶ ἀναιμιχθεὶς ἐν συνεχείᾳ ἐνεργῶς εἰς τὰς μυστικὰς ἐνεργείας τῶν πρακτόρων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ ἑγγυς Ἀνατολῇ, εἶχεν ἀξιόλογον πολιτικὴν δρᾶσιν, ἥδη δὲ συνετάρασσε τὸν Ἑλληνισμόν διὰ τῶν ἐθνεγερτικῶν θουρίων, τῶν ἄλλων ἐπαναστατικῶν συγγραφῶν καὶ τῶν συνωμοτικῶν σχεδίων. Ἀντιθέτως, ὁ Κοραΐς, ἐκτὸς τῶν δύο ἐπὶ διδακτορίᾳ λατινιστῇ γεγραμμένων διατριβῶν, τὰς ὁποίας ὑπεστήριξεν ἐν τῇ Ἱατρικῇ Σχολῇ τοῦ Μομπελιέ, δὲν εἶχεν ἐκδόσει εἰμὴ μεταφράσεις εἰς τὴν Γαλλικὴν ξένων τινῶν ἱατρικῶν συγγραμμάτων καὶ ταύτας ἐκ βιοποριστικῆς ἀνάγκης. Μόλις δύο ἔτη βραδύτερον, ὅτε εἶχεν ὑπερβῇ τὸ πεντηκοστὸν ἔτος, ἐνεκαίνιασε τὰς μετὰ τῶν θαυμασιῶν ἐκείνων προλεγομένων καὶ σχολίων κρι-

Καποδίστριας», Ἀθ. 1958, σ. 59. Περὶ Ρήγα παρεθέσαμεν λεπτομερῆ βιβλιογραφίαν ἐν τῷ ἔργῳ ἡμῶν Rhigas Velestinlis, la Révolution Française et les pré-ludes de l'Indépendance hellénique, Paris, 1937, σ. 199 κ.ἐξ. Βιβλιογραφικὰ συμπληρώματα βλ. εἰς τὰς κριτικὰς σημειώσεις τῆς εἰσαγωγῆς ἐπιλογῆς κειμένων ἐξ ἔργων τοῦ Ρήγα ἐν τῇ « Βασικῇ βιβλιοθήκῃ » ὑπὸ Λ. Βρανούση, Ἀθ. 1953.

1. Τοῦτο συνάγεται κατὰ τρόπον ἀνεπίδεκτον ἀμφιβολίας ἐκ τῆς δηλώσεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμε μετὰ τὴν σύλληψίν του ἐνώπιον τῆς Αὐστριακῆς δικαιοσύνης, κατὰ τὴν ὁποίαν, τὸ ἔτος ἐκεῖνο (1797) ἥτο ἡλικίας τεσσαράκοντα ἐτῶν, γεννηθεὶς ἐπομένως κατὰ τὸ ἔτος 1757 (Em. Legrand - Σπ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ, Ἀθ. 1892, σ. 16. A. Dascalakis, ἔ.δ., σ. 23). Ἄν ὁ Ρήγας ἔζη κατὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, θὰ ἥτο ἀκόμῃ μόλις 64 ἐτῶν!

2. Ὁ ἴδιος γράφει ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του (βίος Ἀδαμαντίου Κοραῆ, συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἰδίου, Παρίσιοι 1833, 2^α ἐκδ. Ἐρμούπολις 1836, σ. 2), ὅτι ἐγεννήθη τὴν 27^{ην} Ἀπριλίου 1748.

3. Βλ. πλήρη κατάλογον μετὰ περιγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα ἐν A. Dascalakis, Les œuvres de Rhigas Velestinlis, Paris 1937. Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ἐπιχειροῦμεν καὶ κριτικὴν ἐκδοσιν τοῦ κειμένου, μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως, τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου, τὸ ὁποῖον, δημοσιευθὲν λάθρα εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῆς « Ἐφημερίδος » τῶν ἀδελφῶν Πούλιου, κατεσχέθη ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς ἀστυνομίας, περιελάμβανε δὲ τὸν Θούριον, τὴν ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα.

τικὰς ἐκδόσεις ἀρχαίων κειμένων, αἱ ὁποῖαι κατέπληξαν τὸν φιλολογικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης καὶ ταχέως ἀνέδειξαν αὐτὸν ὡς τὸν ἐπιφανέστερον φιλόλογον τοῦ αἰῶνος¹. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν εἰργάζετο ἄθορۇβως καὶ παρεσκευάζετο πυρετωδῶς διὰ τὴν ἀκολουθήσασαν μεγάλην ἐξόρμησιν, γνωστὸς μόνον εἰς στενοὺς φιλολογικοὺς κύκλους καὶ ἀπομεμονωμένος εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία ἐβάλλετο λυσσωδῶς καὶ ἀκαταπαύστως ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

Κατὰ ταῦτα, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον, ἀλλὰ καὶ ὡς φυσικὸν ὅτι ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς ἠγγόνει καθ' ὀλοκληρίαν, μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς του, τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῖν. Ἄν συνέπιπτε νὰ ζήσουν ὁ εἷς εἰς τὴν Βιέννην καὶ ὁ ἄλλος εἰς Παρισίους εἰς ἄλλας ἐποχάς, κατὰ τὰς ὁποίας ὑφίσταντο ὁμαλαὶ πολιτικαὶ σχέσεις μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Γαλλίας, οἱ δὲ ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς δύο αὐτὰς χώρας συνηλλάσσοντο καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι εὐρίσκοντο ἐν ἐπαφῇ ἢ καὶ ἐν ἀλληλογραφίᾳ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν, ἂν μὴ τι πλέον, ὅτι ὁ Ρήγας ἐγνώριζε τὴν ὑπαρξίν κάποιου Ἑλλήνος ἐκ Σμύρνης « Διαμαντῆ Κοραῖ » , σπουδάσαντος ἱατρικὴν, ἀλλ' ἤδη ἐπιδοθέντος εἰς φιλολογικὰς μελέτας καὶ ἀγωνιωδῶς ἀναζητοῦντος Ἑλλήνας Μαϊκήνας πρὸς ἔκδοσιν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ ἀδιαλλάκτου μίσους, τὸ ὁποῖον ἐχώριζε τὴν Αὐστρίαν τῶν Ἀψβούργων ἀπὸ τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας, μίσους, τὸ ὁποῖον καθίστα ὑποπτον καὶ ὑποκείμενον εἰς ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν, ἂν μὴ εἰς διώξεις, οἰονδήποτε τελούντα ἐν ἐπαφῇ μετὰ προσώπων ζώντων ἐν Γαλλίᾳ, ἦτο φυσικὸν νὰ ἀγνοῇ ὁ Ρήγας καὶ αὐτὰ τὰ στοιχειώδη πράγματα περὶ Κοραῖ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ἄλλωστε ὅτι ὁ Ρήγας, μολοντί εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας ἐστήριξε τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐπαναστατικῶν του σχεδίων, οὐδένα ἐκ τῶν ἐν Γαλλίᾳ ζώντων Ἑλλήνων εἶχε μεμνημένον εἰς τὰ σχέδιά του αὐτά, οὐδ' ἔχομεν πληροφορίαν τινὰ ὅτι εὐρίσκετο εἰς οἰανδήποτε, ἔστω καὶ τυπικὴν ἐπαφὴν μετὰ τίνος Ἑλλήνος, ζῶντος ἐν Γαλλίᾳ. Ἐκ τῶν μετὰ τὴν σύλληψίν του γενομένων αὐστριακῶν ἀνακρίσεων ἀποδεικνύεται ὅτι κατέβαλε προσπάθειαν νὰ φθάσῃ εἰς μυστικὰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν γαλλικῶν δυνάμεων Ναπολέοντος Βοναπάρτου μέσῳ τῶν μεμνημένων Ἑλλήνων τῆς Τεργέστης ἢ μέσῳ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Γάλλων προξένων, ἵνα δὲ ἐπιτευχθῇ ἐνίσχυσις τοῦ Διευθυντηρίου

1. Τὸ βιβλίον τοῦ Δ. Θερεϊανοῦ (Ἀδαμάντιος Κοραῖς, τ. 1-3, Τεργέστη 1889 - 1890), παρὰ τὸ ἱστορικῶς ἀμέθοδον καὶ τὴν ἔλλειπν πολλῶν στοιχείων, διαπιστωθέντων μεταγενεστέρως, ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ θεμελιώδη σημασίαν διὰ τὴν σπουδὴν τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς καθόλου πνευματικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν περιόδον ταύτην. Βλ. καὶ Γ. Λαδᾶ, Βιβλιογραφικαὶ ἔρευναι ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, Ἀθ. 1934. Δ. Γκίνη, Τὰ ἀνώνυμα ἔργα τοῦ Κοραῖ, Ἀθ. 1948.

ἀπεστέλλετο ἐκ Βιέννης εἰς Παρισίους μετὰ μυρίων προφυλάξεων μέσω Λειψίας ὁ Μαυρογένης¹.

Ἀντιθέτως, θὰ ἦτο ἐπιτρεπτέον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι, ἔστω καὶ ὑπὸ τὰς πολιτικὰς αὐτὰς συνθήκας τῆς Εὐρώπης, ὁ Κοραΐς δὲν ἠγγόει τὴν ὑπαρξίν τοῦ Ρήγα, ἂν μὴ τὴν φιλολογικὴν καὶ πατριωτικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν. Ἦδη ἀπὸ τοῦ 1790, ὁ Ρήγας, ἐκτὸς τοῦ « σχολείου τῶν ντελικάτων ἐραστῶν » (τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν ἐνδιέφερε τὸν Κοραῖν) εἶχεν ἐκδώσει τὸ « Φυσικῆς ἀπάνθισμα », τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ ἐράνισμα ἐκ γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν ἔργων, προϋξένησεν ἐντύπωσιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐκδόσεώς του, διότι παρείχεν εἰς ζωντανὴν γλῶσσαν ἐκλαϊκευμένας ἐπιστημονικὰς γνώσεις καὶ ἀπετέλει πολῦτιμον ἀπόκτημα διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν νεοελληνικῶν γενεῶν. Ἐπὶ ἔτι βραδύτερον, ὁ Ρήγας ἐξέδιδεν εἰς τὴν Βιέννην (ὀλίγον πρὸ τῶν λαθροτύπων ἐπαναστατικῶν του ἐκδόσεων) τὴν μετάφρασιν τοῦ ἔργου τοῦ περιφήμου Γάλλου συγγραφέως Ἀββᾶ Βαρθελεμὺ « Νέος Ἀνάχαρσις », διὰ τοῦ ὁποίου, μετ' ἰδίῳν εἰς τὸν 4^{ον} τόμον περὶ κυρίως Ἑλλάδος ἐπεξηγηματικῶν σχολίων, παρείχεν ὑπὸ τύπον περιηγήσεως, θαυμασίαν εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ἔργον μοναδικὸν διὰ τὴν ἠθικὴν διαπαιδαγώγησιν καὶ τὴν πατριωτικὴν διάπλασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ παρασκευαζομένου ἀγῶνος τῆς πολιτικῆς ἀναγεννήσεώς των. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ Ρήγας ἐξέδωσε τὸν « Ἡθικὸν τρίποδα », περιλαμβάνοντα μεταφράσεις (τὰς δύο πρώτας ἐμμέτρους) τοῦ δράματος τοῦ Ἀββᾶ Μεταστασίου « τὰ Ὀλύμπια », τοῦ ἔργου τοῦ Μαρμοντέλ « Ἡ βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων » καὶ τοῦ ποιήματος τοῦ Γέσνερ « Ὁ πρῶτος ναύτης » καὶ τὰ τρία πλήρη ὑψηλῶν ἰδεῶν περὶ πατρίδος καὶ ἐλευθερίας, ἄνευ δὲ ἀμφιβολίας ἀποβλέποντα νὰ ἐμφυσήσουν εἰς τὴν ψυχὴν τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας τὰ ἰδεώδη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐλευθέρως πατρίδος. Τέλος, ὁ Ρήγας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1797 ἐξέδωσεν εἰς τὴν Βιέννην τὴν « Χάρταν τῆς Ἑλλάδος », ἔργον ἀληθῶς γιγαντιαῖον, πλήρες ἐπιστημονικῆς πρωτοτυπίας, τὸ ὁποῖον ἐκίνησεν εὐθὺς ἀμέσως τὸν θαυμασμόν τῶν ξένων, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους πρὸ παντὸς ἄλλου προσωρίζετο νὰ διδάξῃ καὶ νὰ φρονηματίσῃ².

Παραδεχόμενοι ὅτι δὲν εἶχον φθάσει μέχρι Παρισίων τὰ κατὰ τὰς τελευ-

1. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τῶν ἀνακρίσεων τῆς αὐστριακῆς δικαιοσύνης (Legend - Λάμπρου ἑ.δ., σ. 12, 78, 80) ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀπὸ Σεμλίνου ἀνταποκρίσεως εἰς τὸν *Moniteur* τῶν Παρισίων, περὶ ἧς κατωτ. βλ. καὶ A. Dascalakis, *Rhigas...*, σ. 115-118.

2. Περὶ τῆς Χάρτας τοῦ Ρήγα βλ. παλαιότεραν μελέτην τοῦ Ubicini, *La grande carte de Rhigas* ἐν *Revue de géographie*, τ. VIII καὶ IX (1881) καὶ τὴν νεωτάτην, παρέχουσαν πολλὰ διαφωτιστικὰ στοιχεῖα περὶ τῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἠντλήσεν ὁ Ρήγας, τοῦ Γ. Λαίτου, *Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα*, ἐν « Δεστ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ. », Ἀθ. 1960.

ταίας πρὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Ρήγα λάθρα τυπωθέντα εἰς τὰ τυπογραφεῖα τῆς ἑλληνικῆς « Ἐφημερίδος » τῆς Βιέννης ἐπαναστατικά φυλλάδια (θούριος, ἐπαναστατικὴ προκήρυξις, δημοκρατικὸν πολίτευμα, παρορμητικὰ ποιήματα), τὰ ὁποῖα ἄλλωστε κατεσχέθησαν κατὰ μέγα μέρος, πρὶν κυκλοφορήσουν εὐρύτερον, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Κοραΐς κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἠγνόει καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τὸ λοιπὸν συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ρήγα ; Ἐν βεβαίως ταῦτα συνέβαινον οὐχὶ κατὰ τὸ ἔτος 1797, ἀλλὰ δεκαπέντε ἔτη βραδύτερον, θὰ ἀπερρίπτομεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν. Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ναπολέοντος καὶ τῆς τῶν Ἀψβούργων, ἔτι δὲ περισσότερον μετὰ τὴν παλινὸρθωσιν τῶν Βουρβόνων, αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ τῶν δύο χωρῶν ἦσαν ἐλεύθεραι, οἱ δὲ Ἕλληνες ἔμποροι καὶ λόγιοι οἱ ζῶντες ἐν Αὐστρίᾳ εὐρίσκοντο ἐν ἐπαφῇ μετὰ τῶν ἐν Γαλλίᾳ συμπατριωτῶν. Αὐτὸς ὁ Κοραΐς εἶχε πολλοὺς φίλους ἐν Βιέννῃ, μετὰ τῶν ὁποίων ἀλληλογράφει καὶ μέσῳ τῶν ὁποίων παρηκολούθει ἀγρύπνως τὴν ἐκεῖ σημειουμένην ἑλληνικὴν πνευματικὴν κίνησιν. Ἐκεῖ μάλιστα ἐξεδίδετο καὶ τὸ φιλολογικὸν ὄργανον τοῦ Κοραΐ « Λόγιος Ἑρμῆς », ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ ὁποίου διεξῆγεν ἀκατάπαυστον ἀγῶνα πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἰδεῶν του καὶ καταπολέμησιν τῶν ἀντιπάλων. Ἐπομένως, ἂν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἔζη εἰς τὴν Βιέννην ὁ Ρήγας, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Κοραΐς ἠγνόει καθ' ὁλοκληρίαν τοῦτον καὶ τὸ συγγραφικόν, ἂν μὴ τὸ ἐπαναστατικόν, ἔργον του. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ διὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1797, ὅτε διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Καμποφόρμιο εἶχον διακοπῇ αἱ ἐχθροπραξίαι μετὰ τῶν Αὐστριακῶν καὶ Γάλλων, εἶχον ἀποκατασταθῇ διὰ τινὰ χρόνον διπλωματικαὶ σχέσεις καὶ εἶχεν, ἔστω καὶ προσωρινῶς, ἐπέλθει κάποια ὕφεσις ἐπιτρέπουσα μεταβίβασιν πληροφοριῶν, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Κοραΐς ἠγνόει ὅχι μόνον τὴν φιλολογικὴν καὶ πατριωτικὴν δραστηριότητα τοῦ Ρήγα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν κάποιου Ἑλλήνος « Ρήγα Βελεστινλή », ἐκδότου εἰς τὴν Βιέννην τόσων σημαντικῶν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀνάπλασιν τῶν Ἑλλήνων ἔργων !

Τόσον ὁ Κοραΐς ὅσον καὶ ὁ Ρήγας εἶναι πνευματικὰ τέκνα τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κοινὸν αὐτὸ στοιχεῖον τῆς πνευματικῆς των διαπλάσεως καὶ τῆς πολιτικῆς των ἰδεολογίας ἔδωκε τὴν σφραγίδα εἰς τὸ συγγραφικὸν των ἔργον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προσωπικὴν των δραστηριότητα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος των. Ἀμφότεροι ἦσαν ψυχικῶς παρεσκευασμένοι, διὰ νὰ ἐνωτισθοῦν τὰς περὶ ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ ἀδελφότητος ἰδέας τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας. Αἱ θλιβεραὶ ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας εἶχον συναποκομίσει ἐγκαταλείποντες ὀριστικῶς τὴν προσφιλῆ των γενέτειραν, διὰ νὰ ζήσουν μακρὰν τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων, αἱ φρικταὶ εἰκόνες ἀκατονομάστου δουλείας, αἱ ὁποῖαι εἶχον χαραθῇ ἀνεξιτήλως εἰς τὸν νοῦν των κατὰ τὰ παιδικὰ των ἔτη καὶ ἠκολούθουν αὐτοὺς ὡς ταράσσοντα τὴν σκέψιν

των φαντάσματα καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα βίον των, τὸ ἄσπονδον μῖσος κατὰ τοῦ ξένου τυράννου καὶ ἡ στερεὰ ἀπόφασίς των νὰ διαθέσουν ὅλας τὰς δυνάμεις των, διὰ νὰ ἀπαλλάξουν ἐκ τῶν δεινῶν τῆς δουλείας τοὺς ἀδελφούς των καὶ νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐνδόξου πατρίδος των, ἔφερον αὐτοὺς φυσικῶς καὶ ἀβίαστος εἰς τὰς διακηρυχθείσας ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐνεκολπώθησαν μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ φανατισμοῦ¹. Ὅσον διάφοροι καὶ ἂν ἦσαν οἱ δρόμοι, τοὺς ὁποίους ἠκολούθησαν ἔκτοτε, ὥς καὶ αἱ δραματικαὶ περιστάσεις τοῦ βίου των, χωρὶς καμμίαν ἐπαφὴν προσωπικὴν καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις χωρὶς νὰ ἔχη ὁ εἰς γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἄλλου, αἱ ἰδέαι τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τὰς ὁποίας εἶχον ἐγκολπωθῇ ψυχῇ τε καὶ σώματι, ἀπετέλεσαν τὴν ἀστείρευτον πηγὴν πάσης ἐκδηλώσεως τοῦ πνευματικοῦ των κόσμου, εἰς δὲ τὴν ἐνσαρκοῦσαν τὰς ἰδέας αὐτὰς τῆς ἐπαναστάσεως Γαλλικὴν δημοκρατίαν ἐστήριξαν πάσας τὰς ἐλπίδας των διὰ τὴν ἐνίσχυσιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς δούλης πατρίδος των.

Ὁ Ρήγας, ἐγκαταλείψας τὴν γενέτειράν του Βελεστίνον τῆς Θεσσαλίας εἰς ἐφηβικὴν ἡλικίαν², μετὰ διαφόρους περιπλανήσεις, τὰς ὁποίας διεκόμισαν οἱ μετέπειτα ἀναπτυχθέντες θρῦλοι, ἐγκατεστάθη τελικῶς εἰς τὴν Μολδο-

1. Περὶ τῶν θλιβερῶν ἐντυπώσεων, τὰς ὁποίας ἀμφότεροι συναπεκόμισαν, ἐγκαταλείποντες τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων, ὁμιλοῦν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι βραδύτερον εἰς τὰ ἔργα των. Ἀνεξαρτήτως τῶν θρυλουμένων ἐπεισοδίων, τῶν ἐπιτοπίων παραδόσεων περὶ ἀγρίου Τούρκου κατατυραννοῦντος τοὺς Ἕλληνας κ.λ.π., τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ὡς ἀναγκάσαντα αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ Βελεστίνον (βλ. Ν. Πολίτου, Ἡ νεότης τοῦ Ρήγα, ἐν περ. Ἑστία, τ. ΙΘ' 1885, σ. 13 κ.ἐξ. Α. Δασκαλῆς, Rhigas..., σ. 25. Φ. Μιχαλοπούλου, Ὁ Ρήγας στὸν Ὀλυμπο, ἐν περ. Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, τ. Α' 1948, σ. 386. Α. Βρανούση, ἑ.ἀ., σ. 12), ὁ ἴδιος εἰς σημειώσεις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθέντος 4ου τόμου τοῦ Νέου Ἀνακρίσιδος γράφει μετὰ πάθους, προφανῶς βάσει τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων, εἰς τὰ περὶ τῆς γενετήρας του Βελεστίνου: «Οἱ συχνοὶ ἄδικοι φόνοι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὅπου γίνονται τὴν σήμερον ἐδῶ, ἤθελον ἐρημώσῃ ἐξ ὁλοκλήρου αὐτὴν τὴν πόλιν, ἂν αἱ φυσικαὶ χάριτές της δὲν ἤθελον τοὺς ἀναγκάζει νὰ ὑπομένουν ὅλα, διὰ νὰ ἀφήσωσι καὶ τὰ κόκκαλά των ἐκεῖ, ὅπου ἐτάφησαν καὶ οἱ προπάτορές των». Ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς του συνομιλίας ὁμιλεῖ μετὰ βδελυγμίας περὶ τῶν Τούρκων τῆς Θεσσαλίας (Χρ. Περγαίβου, Βιογραφία τοῦ Ρήγα, Ἀθ. 1860, σ. 7 κ.ἐξ.). Ἀλλὰ καὶ ὁ Κοραΐς, ἐκτὸς τῶν ὧσων γράφει εἰς τὰς ἐπιστολάς του, καὶ εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του λέγει ὅτι κατέφυγε μακρὰν τῆς Σμύρνης, διὰ νὰ μὴ βλέπῃ Τούρκους, κατὰ δὲ τὴν ἐν Μομπελιᾷ διαμονὴν του κατετρύχετο «ἀπὸ σκώληκα λογισμὸν ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τυραννουμένην ἀπὸ Τούρκους πατρίδα».

2. Ἀμφισβητεῖται, οὐδενὸς ὑπάρχοντος θετικοῦ στοιχείου, ἡ ἀκριβὴς ἡλικία τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Ρήγας, ὅτε ἐγκατέλειψε τὴν Θεσσαλίαν. Ἡμεῖς ἄλλοτε (Α. Δασκαλῆς, Rhigas..., σ. 26) εἶχον ἐκφράσει τὴν γνώμην, βάσει τῶν παραδοθέντων κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ὅτι ὁ Ρήγας ἦτο τότε περίπου δεκαεπταετής. Ἄλλ' ἄλλοι, μεταγενεστέρως γράψαντες, ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ρήγας ἔφυγεν ἐκ Θεσσαλίας εἰς μεγαλύτεραν ἡλικίαν, ἴσως 20 περίπου ἐτῶν (βλ. Α. Βρανούση, ἑ.ἀ., σ. 10).

βλαχίαν, όπου υπηρέτησεν ὡς γραμματεὺς τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων καὶ ἄλλων ἰσχυρῶν προσώπων, συγχρόνως δέ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐκεῖ ἀκμαίου ἐλληνικοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος, συνεπλήρωσε τὴν πνευματικὴν του κατάρτισιν καὶ ἐπεδίεδετο εἰς συγγραφάς. Ἐκεῖ εὗρεν αὐτὸν ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις. Αἱ ἡγεμονίαι τῆς Μολδοβλαχίας, λόγῳ τῆς προσφόρου πρὸς περισυλλογὴν πληροφοριῶν καὶ ἄσκησιν πολιτικῆς προπαγάνδας ἀνὰ τὴν κεντρικὴν καὶ νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην γεωγραφικῆς τῶν θέσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτός των, εἶχον πλημμυρίσει ἀπὸ πράκτορας τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι ἦσαν Ἕλληνες. Ὁ Ρήγας ἦλθεν εἰς ἄμεσον μυστικὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀποστόλων αὐτῶν τῆς διαδόσεως τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ δὲν ἤργησε, προπαρασκευασμένος ψυχικῶς, ὡς ἦτο, νὰ ἐγκολπωθῇ μετὰ πάθους τὰς ἰδέας αὐτάς καὶ νὰ θέσῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις ἐχορημάτισε καὶ ὁ ἴδιος πρᾶκτωρ τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας ἐν Μολδοβλαχίᾳ¹.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ συγγραφικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ πατριωτικὸν ἔργον τοῦ Ρήγα ταυτίζονται μετὰ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Ρήγας πιστεύει ἀκραδάντως ὅτι μόνον ἡ Γαλλικὴ Δημοκρατία, ἡ ὁποία μισεῖ καὶ καταπολεμεῖ τοὺς τυράννους, δύναται εἰλικρινῶς νὰ βοηθήσῃ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Τὰ γεγονότα τῆς Ἰταλίας, ὅπου ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης κατατροπώνει τὰς στρατιάς τῶν Ἀψβούργων, συντρίβει τὸ αὐταρχικὸν κράτος τῆς Βενετίας, κηρύσσει τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς Ἰταλικούς λαοὺς ἐν ὀνόματι τῶν ἰδεῶν τῆς Δημοκρατίας καὶ διασαλπίζει τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη τῶν προγόνων των εἰς τοὺς Ἕλληνας τῶν Ἰονίων νήσων, συνταράσσουν τὴν ψυχὴν τοῦ Ρήγα καὶ μέχρις ἐνδὸς σημείου δικαιολογοῦν τὰς ἐλπίδας του διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας.

1. Πάντως, ὁ ἴδιος, εἰς ἐπιστολὰς τὰς ὁποίας μετὰ τὴν σύλληψίν του ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐν Τεργέστη πρῶτον τῆς Γαλλίας, ἐζήτησε προστασίαν ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ παλαιοῦ διεργμηνέως τοῦ ἐν Βλαχίᾳ Γαλλικοῦ προξενείου. (Βλ. τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν λήψιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ρήγα ἔγγραφα τῶν Γαλλικῶν ὑπηρεσιῶν ἐν A. D a s c a l a k i s, Rhigas..., σ. 149, σημ. 2). Εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν γαλλικῶν προξενικῶν ἀρχῶν ἐν Βλαχίᾳ, ὡς καὶ εἰς τοὺς σχετικούς φακέλους τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν ἀνευρέθη παρέχον καὶ ἀπλὴν ἐνδείξιν ὅτι ὁ Ρήγας διετέλεσε διεργμηνεὺς τοῦ προξενείου τούτου, θέσις ἡ ὁποία ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν ὅλας ἰδιαιτέρας σημασίαν, παρέχουσα καὶ προστασίαν. Εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ Ρήγας ἐχρησίμευεν ὡς διεργμηνεὺς καὶ πληροφοριοδότης τῶν Γάλλων ἐν Βλαχίᾳ οὐχὶ ἐπίσημως ἀλλ' ὑπὸ τὴν ιδιότητα μυστικοῦ πράκτορος, τὰ δὲ δνόματα τῶν μυστικῶν πρακτόρων δὲν ἀναγράφονται εἰς ἐπισήμους καταλόγους. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ ὁ πρῶτος τῆς Αὐστρίας Marcellus εἰς ἐκθεσίν του τοῦ Αὐγούστου 1796 ἔχαρακτήριζε τὸν Ρήγαν ὡς ὑποπτον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον εἶχε πολλὰς φιλίας μετὰ τῶν ἐκεῖ Γάλλων (D. P a n d e l i c, Τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα (σερβιστ.), Βελιγρ. 1932, σ. 43 κ.έ.).

Συνεπὴς πρὸς τὰ δημοκρατικά του ἰδεώδη ὁ Ρήγας ποθεῖ ἐπίσης καὶ ἐπιχειρεῖ τὴν ἐλευθερίαν πάντων ἐν γένει τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς. Τὸ ἐλεύθερον Κράτος, τὸ ὁποῖον ὁραματίζεται, θὰ ἦτο ἑλληνικὴ δημοκρατία, περιλαμβάνουσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐν ἀπολύτῳ ἰσοτιμίᾳ καὶ ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ ἀσκήσεως λατρείας, γλώσσης καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων πάντας τοὺς βιοῦντας εἰς τὰ ἐδάφη αὐτὰ λαοὺς, ἀνεξαρτήτως ἐθνότητος καὶ θρησκείας. Ὁ Θούριος εἶναι πολεμικὴ ἱαχὴ, ἥ ὁποία δὲν καλεῖ μόνον τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς λαοὺς ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Νείλου, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Τούρκων, νὰ ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας καὶ νὰ ζήσουν ὡς ἐλεύθεροι ἄνθρωποι καὶ εὐνομούμενοι πολῖται. Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις διεκτραγωδεῖ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν ὅχι μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, καλεῖ δὲ πάντας ἀνεξαιρέτως εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς τυραννίας καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

Τὸ Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον συνέταξε διὰ τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ὠνειρεύετο νὰ ἰδρῦσῃ μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως, ἦτο δημοκρατικὸν Πολίτευμα, κατὰ τὸ μέγιστον περιλαμβάνον, σχεδὸν κατὰ πιστὴν ἀντιγραφὴν, τὰς περὶ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, περὶ λαϊκῶν συνελεύσεων, περὶ νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας κ.λ.π. διατάξεις τῶν συνταγμάτων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐνηρμονισμένας πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν ἰσοτιμίᾳ συμβιώσεώς τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων¹. Ὅτε δὲ παρεσκεύαζε τὴν ἐπανάστασιν διὰ μυστικῶν συνωμοτικῶν συνηνοήσεων, πρὸς τὴν Ἰταλίαν μετέβαινε, ἵνα συνεννοηθῇ πρῶτον μετὰ τοῦ θριαμβευτοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς Δημοκρατίας Βοναπάρτου, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ κηρύξῃ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα τοῦ ἔθνους. Ἐξ ἄλλου, αἱ μετὰ τὴν

1. Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα φέρει ὡς τίτλον « Νέα πολιτικὴ διοικήσις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν Μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας ». Ἡ προτασσομένη ἐπαναστατικὴ διακήρυξις ἀρχεταί : « Ὁ λαὸς ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος κατοικεῖ τὴν Ρούμελην, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὰς Μεσογείους νήσους, τὴν Βλαχομπογδανίαν καὶ ὅλοι ὅσοι στενάξουν ὑπὸ τὴν δυσφορωτάτην τυραννίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ βδελυρωτάτου δεσποτισμοῦ... », ἐπομένως δὲ πρόκειται περὶ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικοῦ κράτους, ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ οὐοίου θὰ ἔζων ἐν ἰσοτιμίᾳ καὶ οἱ λοιποὶ λαοί. Ἐδημοσιεύθῃ τὸ πρῶτον βάσει παλαιῶν χειρογράφων εὐρεθέντος ἐν Ζακύνθῳ ὑπὸ Π. Χιώτου ἐν περ. Παρθενῶν, τ. 2 (1881), σ. 510 κ.ἑξ. Τὸ παλαιὸν κείμενον συμπληρωμένον καὶ διορθωμένον βάσει τῆς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος γερμανικῆς τούτου μεταφράσεως, ἥ ὁποία ἀνευρέθη εἰς τὸν φάκελλον τῆς Αὐστριακῆς ἀνακρίσεως (βλ. ἔκδ. Κ. Ἰ. Ἀ. Ἀ. ν. ο. υ., Ἐγγραφα, σ. 44 κ.ἑξ.) ἐδημοσιεύθῃ ὑφ' ἡμῶν μετὰ κριτικῶν σχολίων καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως (Α. Dascalakis, Les oeuvres de Rhigas..., σ. 74-125). Ἐν τῇ ἑκδόσει ταύτῃ κατόπιν μελέτης τῶν συνταγμάτων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως (βλ. καὶ Α. Dascalakis, Rhigas..., σ. 94 κ.ἑξ.) διεχωρίσαμεν καὶ ἐτυπώσαμεν διὰ διαφόρων τυπογραφικῶν στοιχείων ὅσα ὁ Ρήγας δὲν ἔλαβεν ἐκ τῶν συνταγμάτων τούτων, ἀλλ' ἀποτελοῦν πρωτότυπον ἐργασίαν τοῦ ἰδίου.

σύλληψίν του, ἀποκαλυφθεῖσαι ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς ἀνακρίσεως δημοκρατικαὶ ἰδέαι του καὶ ἡ μυστικὴ συνεργασία του μετὰ τῶν ὀργάνων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν ἡ κυριωτέρα ἀφορμὴ τοῦ ἀδιαλλάκτου πάθους τῆς αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία ἔφθασε μέχρι τῆς ἀχαρκτηριστοῦ πράξεως νὰ παραδώσῃ αὐτὸν καὶ τοὺς συντρόφους του δεσμίους εἰς τὸν Σουλτᾶνον, διὰ τὰ ὑποστοῦν ἐν Βελιγραδίῳ τὸ μαρτύριον τοῦ στραγγαλισμοῦ.

Ὁ Κοραΐς ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειραν Σμύρνην τὸ πρῶτον μὲν εἰς ἡλικίαν εἴκοσι τριῶν ἐτῶν δι' ἑξαετῇ παραμονὴν εἰς Ὀλλανδίαν, τελικῶς δὲ εἰς ἡλικίαν τριάκοντα τεσσάρων ἐτῶν δι' ἱατρικὰς σπουδὰς εἰς Μομπελιέ, καὶ ἐκεῖθεν κατηυθύνθη εἰς Παρισίους, ὅπου ἐγκατεστάθη ὀριστικῶς¹. Ἐκεῖ εὗρεν αὐτὸν ἡ Γαλλικὴ ἐπαναστάσις. Παρέστη αὐτόπτης μάρτυς τῶν δραματικῶν σκηνῶν, αἱ ὁποιαὶ εἰς ἐναλλασσομένας φάσεις ἐξετυλλίσσοντο κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Γαλλίας. Εἶδε τὰς λαϊκὰς ἐξεγέρσεις τῶν δρόμων καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Βασιλῆης, παρηκολούθησε τὸν θρίαμβον τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἐναντίον τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων, τὰς ἐπὶ λογχῶν περιφορὰς κεφαλῶν ὑπὸ τοῦ ἀλαλάζοντος ὄχλου, τὰς καθημερινὰς δημοσίας θανατικὰς ἐκτελέσεις ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἰαχῶν τοῦ πλήθους, τὰς μετὰ φρενίτιδος ἐνθουσιασμοῦ ἐξορμήσεις γυναικῶν καὶ παιδιῶν πρὸς τὰς Βερσαλλίας καὶ τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα. Εἶδε νὰ συντρίβεται βασιλικὸς θρόνος χιλιετῶν περιλάμπρων παραδόσεων καὶ νὰ πίπτουν βασιλικά κεφαλαὶ ὑπὸ τοὺς ἀλαλαγμοὺς καὶ τὰς κατάρας². Ἀλλὰ συγχρόνως εἶδε τὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ νὰ διακηρύσσῃ, ἐν μέσῳ ἀλλόφρονος ἐνθουσιασμοῦ, τὰ ἰδεώδη τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀδελφότητος, ἐνῶ αἱ στρατιαὶ τῆς Δημοκρατίας, ἐν ὀνόματι τῶν ἰδεωδῶν τούτων προήλανον θριαμβευτικῶς ἀνὰ τὰ ἑδάφη τῆς Εὐρώπης, συντρίβουσαι τὰς δυνάμεις τῶν δεσποτικῶν καθεστώτων.

Τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἰδέαι τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐπέφερον ὁλοκληρωτικὴν μετουσίωσιν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Κοραΐ. Παρεσκευασμένος ἤδη διὰ τὰς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος καὶ ἔνεκα τοῦ ἀσπόνδου μίσους, τὸ

1. Ταῦτα ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του (ὡς ἀνωτ.), ἀλλ' ἐκτίθενται λεπτομερῶς ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ ἔργου τοῦ Θερεϊανοῦ, ἑ.ἀ. καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀ. Μάμουκα ἐκδόσεως : « Ἀδαμαντίου Κοραΐ τὰ μετὰ θάνατον εὐρεθέντα ».

2. Τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τῶν ὁποίων παρέστη αὐτόπτης μάρτυς, ὁ Κοραΐς περιγράφει ὡς ἐναλλασσομένας καθ' ἡμέραν ἐντυπώσεις ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς ἐπικαιρότητος μετὰ μοναδικῆς περιγραφικῆς δυνάμεως καὶ γλαφυρᾶς παραστατικότητος εἰς τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε πρὸς τὸν ἐν Σμύρνην παιδικὸν του φίλον Πρωτοψάλτην (Δημ. Λῶτον). Αἱ ἐπιστολαὶ αὐταί, ἀληθὲς φιλολογικὸν ἄλλὰ καὶ ἱστορικὸν μνημεῖον, ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Δ. Λῶτου ἐν Σμύρνῃ 1838 καὶ περιελήφθησαν εἰς τὸν Α' τόμον τῆς σειρᾶς τῶν ὑπὸ Ν. Δαμαλᾶ ἐκδοθειῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραΐ. Λόγῳ τοῦ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντός των ἐξεδόθησαν γαλλιστὶ τῷ 1880 καὶ ἀγγλιστὶ τῷ 1898.

ὁποῖον ἔτρεφε πρὸς τοὺς κατακτητὰς τῆς Ἑλλάδος Τούρκους, ἡσπάσθη μετὰ προθυμίας τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἐξεδήλωσεν ἀμέριστον ἐνθουσιασμόν διὰ τοὺς θριάμβους τῶν δημοκρατικῶν στρατιῶν κατὰ τῶν δεσποτικῶν καθεστώτων, ἀγαλλόμενος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ ἔλθῃ ταχέως καὶ ἡ ὥρα τῆς συντριβῆς τοῦ τουρκικοῦ δεσποτισμοῦ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ στενάζοντος ἔθνους του. Εἰς τὴν ψυχὴν του ἐνεφώλευσε κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἄσπονδον μῖσος κατὰ παντὸς τυράννου, καθ' ὅλων τῶν δεσποτικῶν καθεστώτων, ἐναντίον τῶν ἀπολυταρχικῶν, ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας τοῦ αἵματος καὶ τῶν τίτλων εὐγενείας, ἐναντίον παντός, τὸ ὁποῖον προσέκρουεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ Λαοῦ πηγαζούσης πολιτικῆς ἐξουσίας. Τὸ μῖσος τοῦτο ἠκολούθησε τὸν Κοραῖν καθ' ὅλην τὴν μετέπειτα ζωὴν του, κατηύθυνε δὲ τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του, εἰς τὰς σχέσεις του μετὰ τοῦ ἑλευθέρου Ἑλληνισμοῦ¹.

Πάντως, παρὰ τὴν κοινότητα συναισθημάτων καὶ ἰδεῶν ἀντλουμένων ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ὑπάρχει ἐν τῇ πράξει βασικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ Ρήγα καὶ Κοραῖ, ὀφειλομένη περισσότερον εἰς τὴν ἐποχὴν καὶ τὰς περιστάσεις τῆς δράσεως ἐκάστου αὐτῶν. Ὁ Ρήγας ἐμφανίζεται εἰς τὸν πνευματικὸν ὀρίζοντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἐθναπόστολος μᾶλλον ἢ ὡς ἐπαναστάτης. Ἐπιδιώκει νὰ φωτίσῃ τὸ Γένος, νὰ διδάξῃ εἰς αὐτὸ τὴν δόξαν τῶν προγόνων του, νὰ τὸ κατηχήσῃ εἰς τὰς μεγάλας καὶ ὑψηλὰς πράξεις τῆς ἱστορίας του, ἵνα καταστήσῃ αὐτὸ ἱκανὸν διὰ μέγала καὶ ὑψηλὰ ἔργα. Καὶ ὅτε ἀκόμη μυεῖται εἰς τὰς ἰδέας τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, συνεχίζει τὸ ἀναμορφωτικὸν ἔργον του ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν δημοκρατικῶν τοῦ ἀρχῶν. Μόνον ὅτε οἱ θριάμβοι τοῦ Βοναπάρτου εἰς τὴν Ἰταλίαν ὠδήγησαν εἰς παραλήρημα ἐνθουσιασμοῦ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐκαλλιέργησαν τὴν ἐλπίδα τῆς ἀμέσου ἀπελευθερώσεως μετὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ὁ Ρήγας ἐγκαταλείπει αἰφνιδίως τὸ ἐθνοπλαστικὸν ἔργον καὶ ῥίπτεται μετὰ ὅλας τὸν

1. Εἰς τὰς ἐπιστολάς, τὰς ὁποίας ἀπηύθυνε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 πρὸς τοὺς πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς ἀρχηγούς τοῦ ἀγῶνος, δὲν παύει νὰ νουθετῇ καὶ νὰ ἐξορκίζῃ αὐτοὺς νὰ παραμείνουν πιστοὶ εἰς τὰ ἰδεώδη τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τὰ προλεγόμενα τῶν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐκδόσεών του εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἀφιερωμένα εἰς τὸ πολιτικὸν τοῦτο θέμα ἢ εἰς ἔμμεσον διδασκαλίαν περὶ ἐλευθερίας καὶ δημοκρατίας. Τὸ ἔτος 1830 εἰς ἡλικίαν ἤδη 82 ἐτῶν, ἐνθουσιᾷ ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἐν Γαλλίᾳ πολιτικῆς μεταβολῆς (ἀνατροπὴ τοῦ καθεστώτος τῶν Βουρβόνων καὶ ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον τοῦ φιλελευθέρου Λουδοβίκου Φιλίππου) καὶ ἐνθυμεῖται τὸν παλαιὸν ἐπαναστάτην. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἔγραψε τοὺς δύο λιβελλοὺς κατὰ τοῦ Ἰω. Καποδίστρια, τὸν ὁποῖον ἐχαρακτήριζεν ὡς ὄργανον τοῦ ρωσικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καὶ ἐμπόδιον ἐγκαθιδρύσεως δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι. Βλ. ἐν ἐκτάσει εἰς τὴν μελέτην ἡμῶν «Κοραΐς καὶ Καποδίστριας», Ἀθ. 1958.

τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἐπανάστασιν τοῦ ἔθνους. Ἡ ἐπαναστατικὴ δραστηριότης τοῦ κατὰ τοὺς τελευταίους πρὸ τῆς συλλήψεώς τοῦ μῆνας εἶναι ἐκπληκτικὴ. Μεταβάλλεται εἰς βάρδον τῆς ἐλευθερίας καὶ συντάσσει ἐπαναστατικοὺς θουρίους καὶ ἐπαναστατικὰς προκηρύξεις, μεταβάλλεται εἰς πολιτειολόγον καὶ συντάσσει δημοκρατικὰ πολιτεύματα, μεταβάλλεται εἰς συνωμότην καὶ μέσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ πλεόν ἀπολυταρχικοῦ κράτους τῆς Εὐρώπης, τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούργων, ὁργανώνει συνωμοτικὰς ἐταιρείας καὶ πλέκει τὸ δίκτυον τῆς ἐπαναστατικῆς κινήσεως εἰς ὅλην τὴν Βαλκανικὴν. Ὁ φοβερὸς αὐτὸς ἐπαναστάτης ἀπὸ τὰ γραφεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἐφημερίδος τῆς Βιέννης, ὅπου διέρχεται ἡμερονύκτια δημοσιεύων κρυφίως τὰ ἐπαναστατικὰ του φυλλάδια, δὲν διανοεῖται ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ κινήσῃ γενικὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων, νὰ συντρίψῃ τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν σουλτάνων, νὰ ἀναστατώσῃ ὅλην τὴν ἐγγὺς Ἀνατολὴν καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέαν τάξιν πραγμάτων, παρομοίαν τῆς ὁποίας δὲν εἶχεν ἴδει ἕως τότε ὁ κόσμος. Ἐπεσε τελικῶς θῦμα τῶν μεγαλουργῶν ὅσον καὶ ἐκπληκτικῶν αὐτοῦ σχεδίων, περιβληθεὶς δικαίως εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τὸν φωτοστέφανον τοῦ ἔθνομάρτυρος.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ρήγαν, ὁ Κοραΐς, πρὶν ἀκόμη ἐγκαινιάσῃ τὴν περίλαμπρον φιλολογικὴν του δρᾶσιν, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῶν γεγονότων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα ἔζησεν, καὶ τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν, τὰς ὁποίας ἐνωτίσθη, ἀντίκρυσε τὸ ὄραμα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος τοῦ ὑπὸ τῶν στρατιῶν τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας. Φανατικὸς δημοκράτης καὶ συγχρόνως ἀνεπιφύλακτος φίλος καὶ θαυμαστὴς τῆς χώρας, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ διέλθῃ τὸν βίον του¹, πιστεύει εὐλικρινῶς ὅτι ἔφθασεν ἡ ὥρα νὰ ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος τῆς ἐλευθερίας εἰς τὴν ποθητὴν πατρίδα του διὰ τῶν στρατιῶν τοῦ Βοναπάρτου. Ἐνθουσιᾷ ἐκ τῶν θριάμβων τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀγαλλιᾷ, ὅτε πληροφορεῖται τὴν ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν στρατιῶν κατάλυσιν τῆς βενετικῆς δεσποτείας εἰς τὰς

1. Εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ φυλλάδιά του, ὁ Κοραΐς διακηρύσσει ἀνεπιφύλακτως τὴν στενὴν συνεργασίαν τῶν Γάλλων μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀναφερόμενος μάλιστα συχνάκις εἰς τὴν κατὰ τὸν Στράβωνα « Γαλλογραικίαν ». Εἰς τὸ « ἔσμα πολεμιστήριον » περιλαμβάνει καὶ τοὺς ἀκολούθους, ἀληθῶς παραδόξους, στίχους : « Γάλλοι καὶ Γραικοὶ δεμένοι | μὲ φιλίαν ἡνωμένοι | δὲν εἶναι Γραικοὶ καὶ Γάλλοι | ἀλλ' ἐν ἔθνος Γραικογάλλοι... ». Εἰς τοὺς κατὰ τοῦ Καποδίστρια λιβελλοῦς συνιστᾷ πρὸς τοὺς Ἑλληνας νὰ ἐκδιώξουν ὅλους τοὺς ἄλλους ξένους ὡς ἐπικινδύνους διὰ τὴν ἐλευθερίαν των καὶ νὰ προσλάβουν Γάλλους στρατιωτικούς, διότι μόνον οἱ Γάλλοι ἐνδιεφέροντο εὐλικρινῶς καὶ ἀφιλοκερδῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ μόνον αὐτοὶ ἠδύναντο νὰ ὁργανώσουν τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν πρὸς διεκδίκησιν τῶν δικαίων του ! Ἡ χαράθεισα εἰς τὸν τάφον τοῦ ἐπιγραφὴ, τὴν ὁποίαν συνέταξεν ὁ ἴδιος, ἔχει οὕτω : « Ἀδαμάντιος Κοραΐς - Χίος - ὑπὸ ξένῃν μὲν - ἴσα δὲ τῇ φύσάμῃ - Ἑλλάδι - πεφιλημένην γῆν - τῶν Παρισίων - κείμαι ».

Ἵονίους νήσους, τὴν ὁποίαν μὲ πολὺ μικρὰν δόσιν πολιτικότητος χαρακτηρίζει ὡς ἀπαρχὴν ἀπελευθερώσεως συμπάσης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων. Ἀσυγκράτητος πλέον, ὁ λόγιος τοῦ γραφείου μεταφορροῦται εἰς φλογερὸν ἐπαναστάτην. Καὶ πράγματι, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, πρὶν δηλαδὴ ἀρχίσῃ τὰς κριτικὰς μετὰ σοφῶν σχολίων καὶ προλεγομένων ἐκδόσεις ἀρχαίων κειμένων, ἐκδίδει ἀνωνύμως τρία ἐπαναστατικὰ φυλλάδια. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ « ἀδελφικὴ διδασκαλία » ἀπάντησις εἰς φυλλάδιον, κυκλοφορῆσαν εὐρύτατα ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα φροντίδι τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν μὲ τὸν τίτλον « πατρικὴ διδασκαλία », εἰς τὸ ὁποῖον ὁ φερόμενος ὡς συγγραφεὺς αὐτοῦ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀνθιμος καταδικάζει τὰς ἰδέας τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὡς ἀντιχριστιανικὰς, ἀναιρεῖ τὰς περὶ ἐλευθερίας διακηρύξεις ὡς « κατασκευάσμα τοῦ διαβόλου » καὶ συνιστᾷ εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀποφεύγουν τὰ παρορμήσεις τῶν « ἀντιχριστῶν » καὶ νὰ μένουν πιστοὶ εἰς τὸν « φιλεὺσπλαγχον κύριόν των »¹. Ὁ Κοραΐς μετὰ σφοδρὰς μαχητικότητος ἀναιρεῖ τὰς ἰδέας τῆς « πατρικῆς διδασκαλίας », περιγράφει μετὰ δραματικῆς δυνάμεως τὰ δεινὰ τῶν ὑποδούλων καὶ βάσει χωρίων τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν Ἀποστόλων ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι δῶρον τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ἔτος 1798 ὁ Βοναπάρτης ἐπιχειρεῖ τὴν πολύκροτον ἐκστρατείαν τῆς Αἰγύπτου. Ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπικρατεῖ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμός, ὑποκινούμενος ὑπὸ τῶν Γάλλων πρακτόρων. Ὁ Κοραΐς κυριαρχεῖται ἐξ ἔνθους σιασμοῦ ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ὁ ἥρωας τῆς Δημοκρατίας μάχεται ἤδη κατὰ τῶν Μουσουλμάνων οὐχὶ μακρὰν τοῦ Αἰγαίου, ἔτι δὲ πλέον ἐκ τῆς πληροφορίας ὅτι ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Γαλλικῆς στρατιᾶς εὐρίσκεται μικρὸν σῶμα Ἑλλήνων πολεμιστῶν. Τότε ὁ σοφὸς ἐλληνιστὴς μεταβάλλεται εἰς Τυρταῖον, γράφει ποίημα, εἶδος πολεμικοῦ παιᾶνος « ἕσμα πολεμιστῆριον » ὡς τὸ ἀποκαλεῖ, ἀληθῆ θούριον τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων². Ἐν ἔτος βραδύτερον ὁ

1. Τὴν « πατρικὴν διδασκαλίαν » ὁ Κοραΐς χαρακτηρίζει ὡς ψευδῶς ἀποδοθεῖσαν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀνθιμον. Ἐν τούτοις, ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα κλίνει νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὸ φυλλάδιον τοῦτο ὑπῆρξε γνήσιον ἔργον τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου, ὁ ὁποῖος ἦτο φανατικὸς πολέμιος τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, ἐπηρεασμένος ἐκ τῶν ἀθεϊστικῶν κηρυγμάτων τῶν ἀρχηγῶν τῆς καὶ τῆς καταργήσεως τῆς Χριστιανικῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν πρώτην περίοδον. Ἐφοβεῖτο σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Ἀνθιμος ὅτι τὸ Γένος, παρασυρόμενον εἰς ἄκαιρον ἀγῶνα, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξωθεῖτο ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐπαναστατῶν, θὰ ὑφίστατο συμφορὰς μεγαλυτέρας τῶν προσφάτων τότε τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. Τὸ ἀνώνυμον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον τοῦ Κοραΐ ἔχει ὡς τίτλον « Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικοὺς, εἰς ἀντίρρησην κατὰ τῆς ψευδωνύμου ἐν ὀνόματι τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει πατρικῆς διδασκαλίας. Ἐν Ρώμῃ (γρ. Παρισίοις) , σφκῆ (1798) ».

2. « Ἑσμα πολεμιστῆριον - τῶν - ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὲρ ἐλευθερίας - μαχομένων Γραικῶν. Ἐν τῇ κατ' Αἰγύπτῳ ἑλληνικῇ - τυπογραφίᾳ - ΑΩ ». Τὸ φυλλάδιον ἀπαρτίζεται

Κοραΐς ἐξαπολύει τὸ τρίτον ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον τὸ « Σάλπισμα πολεμιστήριον »¹. Τὸ φυλλάδιον αὐτὸ τοῦ Κοραΐ εἶναι σπαρακτικὴ κραυγὴ πόνου διὰ τὴν δούλην πατρίδα καὶ συγχρόνως φλογερὰ πολεμικὴ ἰαχὴ διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως, ἀξία νὰ ἀντηχήσῃ καὶ κατὰ τὰς ὥρας τῆς κηρύξεως τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τοῦ 1821. Ἀπὸ φιλολογικῆς πλευρᾶς δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τοῦτο ὡς ἀνώτερον ἀπὸ τὸ « Ἄσμα πολεμιστήριον ». Εἰς τὸ « Σάλπισμα πολεμιστήριον » ὁμιλεῖ βεβαίως περισσότερον ἢ σπαρασσομένη καρδιά τοῦ Ἑλλήνος, ὁ συναισθηματικὸς του κόσμος ἐκφράζεται περισσότερον πηγαίως, ἂνευ δὲ ἀμφιβολίας, ἀπευθυνόμενον τοῦτο πρὸς πάντας ἐν γένει τοὺς ὑποδούλους Ἑλλήνας καὶ παρορμῶν εἰς γενικὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων, ἥτοι περισσότερον ἐνδεδειγμένον νὰ συγκινήσῃ καὶ νὰ κινήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἀγῶνα ἐλευθερίας².

Ἄλλ' εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διακόπτεται διὰ παντὸς ἡ ἐπαναστατικὴ δρᾶσις τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ρήγαν, ὁ Κοραΐς ἐπέζησε τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ μάλιστα διὰ μακρὸν χρόνον. Ὁ ἥρωας τῆς Δημοκρατίας κατέλυσεν τὴν Δημοκρατίαν καὶ ἀνεκهرύχθη αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων. Αἱ παλαιαὶ προκηρύξεις ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐξορφιθῆσαν εἰς τὴν λήθην καὶ ἡ αὐτοκρατορία συνεδέθη διὰ συμμαχίας μετὰ τῶν Τούρκων. Οἱ παλαιοὶ τύραννοι τῶν Λαῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Κοραΐς ἐμίσει με

ἐκ 16 σελ. εἰς 18ον, σελ. 12 - 16 μετάφρασις εἰς τὴν γαλλικὴν μετὰ τὸν τίτλον *Chant de guerre des Grecs qui combattent en Egypte pour la cause de la liberté*. Ἀνετυπώθη βραδύτερον, εὐθὺς μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821 καὶ ἔπεται ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως (πιθανώτατα καὶ ταύτης ἔργου τοῦ Κοραΐ) εἰς φυλλάδιον φέρον τὸν τίτλον « Σάλπισμα - ἑλληνοσωτήριον - ἐκδοθὲν - ἐν Ἐλευθεροπόλει - ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας - Ἀριστοδήμου τοῦ Πελοποννησίου - ἵνα διανεμήται δωρεὰν τοῖς κατὰ τὴν Ἑλλάδα Ἑλλησι - ΑΩΚΑ ». Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ἐκδοσιν ἡ λέξις Γραικοὶ ἀντικατεστάθη διὰ τῆς λέξεως Ἕλληνες, ἀφρηθήσαν δὲ πάντες οἱ περὶ Γάλλων στίχοι.

1. « Σάλπισμα - Πολεμιστήριον - ἐν Ἀλεξανδρείᾳ - ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας Ἀτρομήτου τοῦ - Μαραθωνίου - ΧΗ ΗΗΗΙ ». Ἐπὶ τοῦ τίτλου φέρει τὸ τοῦ Σοφοκλέους (Ἀντιγ. 182) « μεῖζον » ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ ΠΑΤΡΑΣ - φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμῶς λέγω ». Φυλλάδιον 23 σελίδων εἰς 8ον. Ἐκτὸς κειμένου χαλκογραφία, παριστάνουσα τὴν Ἑλλάδα ἡμίγυμνον ἐν μέσῳ ἀρχαίων ἐρειπίων, περιβεβλημένην μὲ ράχη καὶ καταπληγωμένην καί, ἐνῶ παρ' αὐτὴν Τούρκος κραδαίνει γυμνὴν σπάθην, τείνουσαν τὰς χεῖρας καὶ βοῶσαν: « ὦμοι ἐγὼ πανάποτος, ἐπεὶ μ' ἔλε δούλιον ἦμαρ ». Ἀνετυπώθη μετὰ προοιμίου καὶ σημειώσεων ὑπὸ Guerrier de Dumast, ἐν Παρισίοις τῷ 1821.

2. Ἐνῷ τὸ « σάλπισμα πολεμιστήριον » ὁ Κοραΐς μνημονεύει πολλάκις μετέπειτα, ἀναγράφει δὲ τοῦτο ἐν τῇ αὐτοβιογραφίᾳ του, τὸ « ἄσμα πολεμιστήριον » οὐδαμῶς μνημονεύει ρητῶς καὶ ἀπλῶς νύξεις τινὰς κάμνει εἰς τὰς « ἐπιστολάς » του, προφανῶς μὴ ἐπιθυμῶν νὰ γίνηται λόγος περὶ τούτου ὡς ἔργου του, εἰς μίαν δὲ περίπτωσιν (ἐπιστολὴ πρὸς Βασιλεῖον ἐν Δαμαλᾷ, ἐπιστολαὶ Κοραΐ, τ. Β', σ. 150) κατὰ τάσει καὶ τοῦτο εἰς « ἄλλα τοιαῦτα μωρολογήματα ».

ὄλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του, ἐστερεώθησαν καὶ πάλιν εἰς τοὺς δεσποτικοὺς θρόνους των. Τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη ἀπορρίπτονται ἢ καὶ καταδιώκονται, πρὶν ἀκόμη ἔλθῃ ἡ ὥρα τῆς φοβερᾶς ἱερᾶς Συμμαχίας. Τώρα ὁ Κοραΐς πείθεται ὅτι παρῆλθε πλέον ὁ καιρὸς τῶν ἐπαναστατικῶν διακηρύξεων καὶ τῶν δημοκρατικῶν παρορμήσεων. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, διὰ τὴν ἀνακτῆσιν τὴν ἐλευθερίαν του, ὤφειλε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ στηριχθῇ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, εἰς τὰς ἰδίας θυσίας. Καὶ ἵνα καταστῇ ἱκανὸν διὰ τὰς θυσίας αὐτὰς καὶ ὄριμον διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα ἐγκολπωθῇ τὰ δημοκρατικὰ ἰδεώδη τῶν προγόνων του καὶ προοδύσῃ ἀνταξίως τῆς ἱστορίας του, ὤφειλε νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σκότους τῆς ἀμαθείας, εἰς τὸ ὅποιον εἶχε ρίψει αὐτὸ ἡ μακραίων δουλεία. Ὦφειλε νὰ ἀναγεννηθῇ πνευματικῶς, πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὴν πολιτικὴν του ἀναγέννησιν. Καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν στρέφεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Κοραΐς, ἀφιερούμενος ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ Γένους του. Ὁ καταπληκτικὸς ἀληθῶς ὄγκος ἐργασίας, τὸν ὅποιον ἐπετέλεσε κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ τριάνοντα πέντε ἔτη τῆς ζωῆς του, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ πεντηχοστοῦ μέχρι τοῦ ὀγδοηχοστοῦ πέμπτου, εἶτε κριτικαὶ ἐκδόσεις ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἶναι, εἶτε σοφὰ προλεγόμενα, εἶτε βαθυστόχαστοι κρίσεις περὶ γλώσσης, φιλολογίας, πολιτικῆς ἰδεολογίας κ.λ.π., αὐτὸν καὶ μόνον τὸν σαφῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως προδιαγεγραμμένον σκοπὸν ἔχει : Νὰ ἀναμορφώσῃ τὸ Γένος του, νὰ καταστήσῃ αὐτὸ ἱκανὸν διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας καὶ ὄριμον δι' ἐλευθέραν πολιτικὴν ζωὴν¹.

Αὐτὰ εἶναι τὰ κοινὰ σημεῖα καὶ αἱ ἀντιθέσεις ἐν τῇ ζωῇ, τῇ ἰδεολογίᾳ καὶ τῇ δράσει τῶν δύο μεγάλων προδρομῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἦδη ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ἐρώτημα, τὸ ὅποιον ἐθέσαμεν ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης μελέτης. Ἄν δηλαδὴ ἔλαβε ποτὲ ὁ Κοραΐς τὴν εὐκαιρίαν νὰ πληροφορηθῇ τι περὶ Ρήγα καὶ ἂν ποτὲ ἀψησχόλησε τὴν σκέψιν του ἢ τὴν γραφίδα του ἢ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας.

Ὡς ἐγράψαμεν ἀνωτέρω, οὐδὲν στοιχεῖον ἔχομεν, ἂν ὁ Κοραΐς, ζῶντος τοῦ Ρήγα, ἐπληροφορήθῃ τι περὶ τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐν γένει δραστηριότητος αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅτι ὁ Κοραΐς ἐπληροφορήθῃ τὰ τῆς συλλήψεως, παραδόσεως

1. Πλήρης κατάλογος τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραῖ ἀνευρίσκεται ἐν Γ. Λαδᾶ, Βιβλιογραφικαὶ ἔρευναι ἀναφερόμεναι εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, Ἀθ. 1934, σ. 39 κ.ε. Ὁ Δ. Θερεϊανὸς ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ αὐτοῦ, ὡς ἀνωτ., παρέχει πλήρη, ἂν καὶ ἐν πολλοῖς συγκεχυμένην εἰκόνα τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, ἐν στενῷ συσχετισμῷ πρὸς τὸ πνευματικὸν περιβάλλον τῆς ἐποχῆς. Ἐν τῷ ἐιδικῶς διὰ τοὺς σπουδαστὰς μας ἐκδοθέντι ἔργῳ ἡμῶν, Οἱ Ἕλληνες λόγιοι ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ ἡ συμβολὴ των εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν, Μέρος Β' ἀπὸ τοῦ Ἀδ. Κοραῖ μέχρι τοῦ 1821, Ἀθ. 1958, παρέσχομεν εἰκόνα τοῦ ἔργου τοῦ Κοραῖ, ἰδίως ἀπὸ ἐπόψεως συμβολῆς αὐτοῦ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπλασιν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

εἰς τοὺς Τούρκους καὶ θανατώσεως τοῦ Ρήγα, εὐθὺς ὥς ἔλαβον χώραν τὰ δραματικά αὐτὰ γεγονότα, ἔχομεν εἰς χεῖράς μας ἀδιάσειστα πειστήρια.

Ὅτε ἐπὶ τέλους ἐπερατώθησαν αἱ μακραὶ καὶ βασανιστικαὶ ἀνακρίσεις τῆς Αὐστριακῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ Αὐστρία ἐπέτυχε πολύτιμα οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ ἀνταλλάγματα παρὰ τοῦ Σουλτάνου, ἀπεφάσισε νὰ ἐκδώσῃ τὸν Ρήγαν καὶ τοὺς ἄλλους ἐπὶ ἐκ τῶν φυλακισμένων συντρόφων τοῦ Τούρκους ὑπηκόους, περιορισθεῖσα εἰς τὴν ἐκδίωξιν ἐκ τῶν χωρῶν τῶν Ἀψβούργων, τῶν λοιπῶν συνενόχων Ἑλλήνων - Τούρκων ὑπηκόων¹. Οἱ ὁκτὼ ἀτυχεῖς Ἕλληνες τὴν 27^{ην} Ἀπριλίου 1798 παρεδόθησαν δέσμιοι εἰς ἰσχυρὰν συνοδείαν καὶ μετὰ πολυήμερον μαρτυρικὴν πορείαν ἔφθασαν κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαῦου εἰς τὸ Σεμλίνον, πόλιν ἡ ὁποία εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, ἔναντι τοῦ Βελιγραδίου καὶ ἐγγύτατα τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς Αὐστροουγγαρίας - Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ὑπὸ αὐστηρὰν στρατιωτικὴν συνοδείαν διάσχις τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ὁκτὼ δεσμίων Ἑλλήνων καὶ ἡ ἐπιβίβασίς των ἐπὶ πλοίου τοῦ Δουνάβεως διὰ τὴν μεταφορὰν εἰς Βελιγραδιὸν ἀσφαλῶς θὰ ἐπρόξενησε πολὺν θόρυβον καὶ θὰ προεκάλεσε πολλὰ σχόλια μεταξὺ τῶν κατοίκων. Αἱ ἐφημερίδες οὐδὲν εἶχον γράψῃ ἔνεκα τῆς λογοκρισίας, ἀλλ' ὁ ἐν Σεμλίνῳ ἐγκατεστημένος (λόγῳ τῆς σημασίας τῆς πόλεως ταύτης ὥς παρამεθορίου, πρὸς περισυλλογὴν πληροφориῶν περὶ τῶν ἐν τῇ Ὄθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ συμβαινόντων) ἀνταποκριτὴς τῆς γαλλικῆς ἐφημερίδος « Μηνύτωρ » ἔσπευσε νὰ πληροφориθῇ περὶ τῶν μεταφερομένων δεσμίων Ἑλλήνων καὶ νὰ ἀποστείλῃ σχετικὴν ἀνταπόκρισιν εἰς τὴν ἐφημερίδα του. Ἡ ἀνταπόκρισις αὕτη μὲ χρονολογίαν ἐκ Σεμλίνου 12 Πραιριὰλ (31 Μαῦου) ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Παρισινὸν Μηνύτωρα, ἔχει δὲ ἐπὶ λέξει ὡς ἑξῆς :

« Εἶδομεν νὰ διασχίζουν τὴν πόλιν αὐτὴν οἱ ὁκτὼ Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι εἶχον συλληφθῇ εἰς τὴν Βιέννην ὥς διαδώσαντες ἐπαναστατικά ἔντυπα καὶ παρεδόθησαν εἰς τὴν Πύλιν ὥς ὑπῆκοι τοῦ Σουλτάνου κατόπιν αἰτήσεως τοῦ Τούρκου πρεσβευτοῦ. Ἦσαν δεδεμένοι ἀνὰ δύο καὶ ἦσαν ὑπὸ συνοδείαν εἴκοσι τεσσάρων στρατιωτῶν, δύο ὑπαξιωματικῶν, ἑνὸς ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ καὶ ἑνὸς κυβερνητικοῦ ἀντιπροσώπου. Ψυχὴ τῆς παρατάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον οἱ Ἕλληνες αὐτοί, ἦτο εἰς ὀνομαζόμενος Ρήγας, πλούσιος

1. Αἱ διαπραγματεύσεις τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως μετὰ τῆς Πύλης, μέσῳ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Αὐστριακοῦ πρέσβους, ἀνευρέθησαν καταγεγραμμέναι ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ εἰς τοὺς εἰδικούς φακέλους τῶν Ὑπουργείων Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐσωτερικῶν τῆς Βιέννης τοὺς ἀντιγραφέντας καὶ δημοσιευθέντας ὑπὸ Ε. Legrand μετὰ μεταφράσεως Σπ. Λάμπρου, ἑ.ἀ. Ἄλλος ἐμπιστευτικὸς φάκελλος, ἀνευρεθεὶς εἰς τὰ ἰδιαίτερα αὐτοκρατορικὰ ἀρχεῖα, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Κ. Ἀμάντου, ἑ.ἀ. Εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν Rhigas Velestinlis ἀφιερῶσαμεν εἰδικὸν κεφάλαιον (σ. 168 κ.ἐ. : un marchandage diplomatique) εἰς τὰς μεταξὺ Βιέννης καὶ Κωνσταντινουπόλεως διαπραγματεύσεις πρὸς ἔκδοσιν τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του.

έμπορος τῆς Βλαχίας, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς γνώσεις του συνεδύαζε παράφορον πάθος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος του, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε κατόικουν ἐλεύθεροι ἄνθρωποι. Ἡ φιλολογία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐθέρμαινε τὴν φαντασίαν του. Ὁ Ρήγας ἔγραφεν ἐξ ἴσου καλῶς εἰς τὴν Γαλλικὴν καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Ἦτο συγχρόνως ποιητὴς καὶ μουσικός. Ἡ πλέον εὐχάριστος ἀπασχόλησίς του ἦτο ἡ συγκριτικὴ γεωγραφία. Συνέταξε μίαν χάρταν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν ὁποίαν κατέγραψεν ὄχι μόνον τὰ σημερινά, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα ὡς καὶ πάσας τὰς περιωνύμους εἰς τὰ χρονικὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος τοποθεσίας.

Ὀλίγον χρόνον, πρὶν ἡ ἀστυνομία τῆς Βιέννης διατάξῃ τὴν σύλληψιν του, ὁ Ρήγας, ὡς ἐκ προαισθήματος, ἀπεμακρύνθη ἐκ τῆς πόλεως αὐτῆς. Ἀλλὰ συνελήφθη εἰς τὴν Τεργέστην, ὅπου ἐπληρώθη διὰ μαχαίριδιον. Ὁ βραχίον του ἐπροόδωσε τὴν θέλησίν του καὶ τὸ κτύπημα δὲν ἦτο θανατηφόρον. Τώρα εἶναι μετὰ τῶν ὀκτὼ συλληφθέντων Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων πέντε θὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν Πύλιν, ἐνῶ οἱ τρεῖς ἄλλοι ὡς ὑπήκοοι τοῦ αὐτοκράτορος κατεδικάσθησαν εἰς διαρκῆ ἔξορίαν.

Μετὰ τῶν τελευταίων τούτων εὐρίσκετο ὁ Πιετίν, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τινα χρόνον ἐξέδιδε μίαν ἑλληνικὴν ἐφημερίδα, μετέφρασε δὲ ἐπιτυχῶς καὶ πολλὰ ἔργα εἰς τὴν Νέαν ἑλληνικὴν.

Ὁ Ρήγας δὲν ἦτο μόνος ἐπὶ κεφαλῇ τῆς παρατάξεως (ἐταιρείας) τὴν ὁποίαν ὠργάνωσεν. Ἐβροηθεῖτο ἰσχυρῶς ὑπὸ τοῦ Μαυρογένους, ἀνεψιοῦ τοῦ Ὁσποδάρου, ὁ ὁποῖος ἐγένετο ὀνομαστός κατὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον. Ἀλλ' ὁ Μαυρογένης ἀνεχώρησε κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος καὶ ζῇ τώρα ἡσύχως εἰς Παρισίους, ἐνῶ ὁ Ρήγας βαδίζει πρὸς τὸ μαρτύριον »¹.

Καὶ ἂν ἀκόμη ἐστερούμεθα πάσης συγκεκριμένης πληροφορίας, θὰ ἔπρεπε νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι ἡ δραματικὴ αὐτὴ περιγραφή τοῦ παρισινοῦ « Μηνύ-

1. Τὸ γαλλικὸν πρωτότυπον κείμενον κατὰ πιστὴν ἀντιγραφὴν ἐκ τῆς παρισινῆς ἐφημερίδος « Le Moniteur » (No 271) ἐδημοσιεύθη παρ' ἡμῶν (Rhigas..., σ. 180 κ.ἐξ. Ἀξίον ἰδιαίτερας σημειώσεως ὅτι ὁ ἀναποκριτὴς τοῦ « Μηνύτορος » εἶναι ἑαρκῶς ἐνήμερος εἰς τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας παρέχει περὶ Ρήγα, προφανῶς λαβὼν ταύτας ἐκ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Σεμλίνου. Μόνον εἰς λεπτομερείας τινὰς ὑποπίπτει εἰς λάθην, π.χ. γράφων ὅτι οἱ παραδιδόμενοι Ἕλληνες Τοῦρκοι ὑπήκοοι ἦσαν 5, ἐνῶ ἦσαν 8, οἱ δὲ Αὐστριακοὶ ὑπήκοοι εἶχον σταλῆ εἰς ἔξορίαν. Ἐπίσης ὁ ἐκδότης τῆς « Ἐφημερίδος » Πούλιος καλεῖται Πιετίν. Ἦδη εἰς προηγούμενον φύλλον (ἀρ. 262 τῆς 22 Prairial, an VI, ἤτοι 10 Ἰουνίου 1798) ὁ « Μηνύτωρ » εἰς ἀνταπόκρισιν ἐκ Βιέννης χρονολογίας 5 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς (24 Μαΐου), ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀνταρσίαν τοῦ Πασαβάνογλου καὶ τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν τῶν Ἑλλήνων, ἀναγγέλλει τὴν σύλληψιν ἐπὶ τὰς ὀκτὼ Ἑλλήνων κατηγορουμένων ἐπὶ συνωμοσίᾳ κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης καὶ τὴν κατόπιν αἰτήσεως τοῦ Τοῦρκου πρεσβευτοῦ ἀποστολῆν των ὑπὸ ἰσχυρὰν συνοδείαν εἰς τὸ Σεμλινὸν πρὸς παράδοσιν εἰς τὸν καίμακάμην τοῦ Βελιγραδίου.

τορος», ἡ ὁποία εἶναι ἡ πρώτη περὶ τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα δημοσιευθεῖσα εἰς εὐρωπαϊκὴν ἐφημερίδα, δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Κοραΐ. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχομεν ἅπτον πειστήριον, προσερχόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὅτι ὁ Κοραΐς οὐ μόνον ἀνέγνωσε τὴν περιγραφὴν αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ συνεκινήθη βαθύτατα ἐξ αὐτῆς. Πράγματι, εἰς τὴν ὀλίγον ἔπειτα δημοσιευθεῖσαν «ἀδελφικὴν διδασκαλίαν», περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος, ὁ Κοραΐς ἀναφέρεται εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτὴν τοῦ Μηνύτορος ἀφίνων νὰ ἐκσπᾷ ἡ σφοδρὰ ἀγανάκτησις, ἡ ὁποία συνείχε τὴν ψυχὴν του διὰ τὸ διαπραχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀψβούργου αὐτοκράτορος ἀνοσιούργημα τῆς παραδόσεως τῶν προμάχων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας εἰς τοὺς Τούρκους. Ἴδου ἡ περικοπὴ αὐτὴ ἐκ τῆς «ἀδελφικῆς διδασκαλίας» :

«Πρὸ ὀλίγου ἔτι τῆς Γερμανίας ὁ αὐτοκράτωρ, ἀγκαλὰ βασανιζόμενος ἀπὸ ὀδυνῶν καὶ θανάσιμον νόσον, ἡ ὁποία καὶν ἔπρεπε νὰ τὸν διδάξῃ τὴν φιланθρωπίαν καὶ τὴν συμπάθειαν, παρέδωκεν ἀσπλάγχχνως εἰς τὸν τύραννον τῆς Ἑλλάδος ὀκτὼ Γραικοὺς, οἱ ὅποιοι ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας ἐζήτουν ἡσύχως τὰ ἀρμόδια μέσα τοῦ νὰ φωτίσουν καὶ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας νὰ ἐλευθερώσουν τοὺς ἰδίους ὁμογενεῖς. Παρίστανται ἴσως ταύτην τὴν ὥραν ἔμπροσθεν τοῦ τυράννου οἱ γενναῖοι οὔτοι τῆς ἐλευθερίας μάρτυρες· ἴσως ταύτην τὴν ὥραν καταβαίνει εἰς τὰς ἱερὰς κεφαλὰς των ἡ μάχιαιρα τοῦ δημίου, ἐκχέεται τὸ γενναῖον ἑλληνικὸν αἷμα ἀπὸ τὰς φλέβας των καὶ ἵσταται ἡ μακαρία ψυχὴ των, διὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ συγκατοικήσῃ μὲ ὅλων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀποθανόντων τὰς ἀποδήμους ψυχάς. Ἀλλὰ τοῦ ἀθόφου αἵματος ἡ ἐκχυσίς αὕτη, ἀντὶ τοῦ νὰ καταπλήξῃ τοὺς Γραικοὺς, θέλει μᾶλλον τοὺς παροξύνῃ εἰς ἐκδίκησιν. Ἡ Ἑλλὰς ὅλη μὲ τὰ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς παρακαλεῖ τοὺς ἐν Τεργεσίῳ Γραικοὺς νὰ ἀφήσουν εἰς ἐρήμωσιν τὴν πόλιν τοῦ ἀχαρίστου καὶ μισέλληνος αὐτοκράτορος καὶ νὰ μετοικισθῶσιν εἰς τὰς νεωστὶ ἐλευθερωθεῖσας αὐτῆς νήσους, ὅπου χωρὶς κανένα φόβον προδοσίας εὐτυχεῖς καὶ ἐλεύθεροι δύνανται νὰ ζήσωσι»¹.

Ἄξιον ἰδιαίτερας παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὁ Κοραΐς, ἐνῶ ἐκφράζει μετὰ τόσης συγκινοῦσης δραματικότητος τὴν ἱερὰν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν σύλληψιν καὶ παράδοσιν εἰς Τούρκους τῶν ὀκτὼ προμάχων τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, δὲν μνημονεύει οὐδὲ μίαν φορὰν τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον ἐν τοῦτοις ἀπασχολεῖ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀνταποκρίσεως τοῦ Μηνύτορος. Τὸ γεγονός τοῦτο κινεῖ τὴν ἐκπληξιν καὶ σήμερον ἔτι. Εἶναι ἄρα γε τυχαῖον καὶ προσέρχεται ἐκ τῆς προθέσεως τοῦ Κοραΐ νὰ παραμείνῃ, γράφων ἐπαναστατικὸν φυλλάδιον, ἀφισωμένον εἰς τὰ μαρτύρια τῆς δουλείας καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων, εἰς γενικότητος χωρὶς νὰ ὑπεισέρχεται εἰς συγκεκριμέναν λεπτομερείαν ἢ τέλος ὀφείλεται εἰς τὴν πρόθεσιν

1. (Ἑλ. Κοραΐ) Ἑλ. ἀδελφικὴ διδασκαλία, Ρώμη (Παρίσιοι) 1798.

νὰ προσδώσῃ εἰς τὴν δόξαν τῆς πρώτης αὐτῆς ἀπελευθερωτικῆς ἀποπείρας καὶ εἰς τὸ μαρτύριον τῶν πρωταγωνιστῶν καθολικώτερον χαρακτήρα, ἐξυπηρετοῦντα περισσότερον τοὺς ἰδίους ἐπαναστατικούς σκοπούς; Πᾶσα περὶ τοῦ ἐναντίου σκέψις, ἐστερημένη παντὸς ἱστορικοῦ στοιχείου, θὰ ἦτο λίαν παρακεκινδυνευμένη. Πάντως, ἐν εἶναι βέβαιοι καὶ περὶ τούτου θὰ ἐπανεέλθωμεν ἐν συνεχείᾳ: Καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ ὁ Κοραΐς οὐδαμοῦ εἰς ἔργον ἢ ἐπιστολάς του ἐμνημόνευσε τὸ ἐπαναστατικὸν ἐγχείρημα τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας Ρήγα Βελεστινλή.

Παραμένει εἰσέτι ἐν σημείον ἄξιον ἐρεῦνης ἐν σχέσει πρὸς δυνατὰς ἐπαφὰς τῶν δύο προδορῶν τῆς ἐλευθερίας, ἀκριβέστερον ἐμμέσους ἐπιδράσεις τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα ἐπὶ τὸν Κοραῖν. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι ὁ Κοραΐς, καταληφθεὶς ἐκ ποιητικοῦ οἴστρου, καθ' ἣν ἐποχὴν εἶχε ριφθῇ εἰς ἐνεργὸν ἐπαναστατικὴν δρᾶσιν, ἔγραψε τὸ «ᾄσμα πολεμιστήριον». Ὁ πολεμικὸς αὐτοῦ θούριος ἀποτελεῖται ἐξ ὀκτὼ στροφῶν, ἐκάστη ἐκ δέκα ἑξ στίχων, τῶν δύο τελευταίων πάντοτε τῶν αὐτῶν. Ἡ πρώτη στροφή τοῦ ποιήματος τοῦ Κοραΐ ἄρχεται οὕτω:

*Φίλοι μου συμπατριῶται,
δοῦλοι νᾶμεθα ὡς πότε
τῶν ἀχρείων Μουσουλμάνων
τῆς Ἑλλάδος τῶν τυράννων;*

Καὶ οἱ δύο τελευταῖοι τῆς στροφῆς:

*Ἔως πότε τυραννία;
Ζήτω ἡ ἐλευθερία.*

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους τινὲς ἀνευρίσκουν ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ θουρίου τοῦ Ρήγα καὶ ἰδιαιτέρως ἐκ τῶν πρώτων στίχων:

*Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζῶμεν στὰ στενὰ
Μονάχοι σὰ λιοντάρια στὲς ράχες, στὰ βουνά;...
Καλλιῶναι μίας ὥρας ἐλεύθερη ζωή,
Παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακή.*

Δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανον νὰ διετέλει ὁ Κοραΐς ἐν γνώσει τοῦ τρία ἔτη προηγουμένως ἐκδοθέντος λάθρα ἐν Βιέννῃ Θουρίου τοῦ Ρήγα. Ὡς διεπίστωσεν ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις, ἱκανὰ ἀντίτυπα τοῦ θουρίου τοῦ Ρήγα διέφυγον τὴν κατὰσχεσιν ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας, προφανῶς σταλέντα κρυφίως πρὸ τῆς συλλήψεως τοῦ ἐθνομάρτυρος πρὸς ὁμογενεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς κατοικοῦντας εἰς ἄλλας χώρας¹. Ἐκτὸς τούτου, ὁ Θούριος ἐκκυκλοφόρει

1. Κατὰ τὰ πορίσματα τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως, πολλὰ ἀντίτυπα τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου εἶχον ἤδη διανεμηθῇ μεταξὺ τῶν μεμνημένων τῆς Βιέννης καὶ

ἤδη ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα χειρόγραφος μεταξὺ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ ὁμογενῶν, διαδιδόμενος βαθμὴδὸν καὶ μεταξὺ τῶν ἐγκατεστημένων εἰς ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης Ἑλλήνων¹. Ἰδιαιτέρως κατὰ τὸ ἔτος 1798, λόγῳ τῆς ἐπικρατοῦσης μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Καμποφόρμιο σχετικῆς ἡσυχίας, ἡ ἀπὸ τῆς Τεργέστης ἢ τῆς εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς παραδοθείσης Βενετίας ἐπικοινωνία μετὰ τῶν ὑπὸ τοὺς Γάλλους Ἱταλικῶν ἐδαφῶν ἦτο εὐχερὴς, λίαν δὲ εὐκολος ἡ ἀπὸ Ἱταλίας μετὰ τῶν Παρισίων. Ἐπομένως, δὲν θεωροῦμεν ἀδύνατον νὰ εἶχε φθάσει εἰς χεῖρας Ἑλληνὸς τινος ἐν Παρισίοις ἀντίτυπον ἢ χειρόγραφον τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα, νὰ εἶχε δὲ δοθῇ τοῦτο πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς τὸν Κοραῖν. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν εἶχεν ἀναγνωσθῇ πλήρως τὸ κείμενον τοῦ Θουρίου, ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον ἀπὸ μνήμης ἀπαγγελθῇ ἐνώπιον τοῦ Κοραΐ οἱ πρῶτοι στίχοι, οἱ ὅποιοι παρουσιάζουν λεκτικὴν τινα ὁμοιότητα, δεδομένου ὅτι εἶναι σὺνήθες νὰ ἀποστηθίζονται καὶ νὰ ἀπαγγέλλονται, διαδιδόμενοι οὕτω ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, οἱ πρῶτοι στίχοι ποιημάτων τοῦ εἵδους αὐτοῦ.

Πάντως, ἡ σημειουμένη σχετικὴ ὁμοιότης τῶν δύο πρώτων στίχων τῶν δύο ποιημάτων (Ρήγας: Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε στὰ στενά. — Κο-

ἄλλα εἶχον σταλῇ εἰς ἄλλας πόλεις καὶ εἰς Μολδοβλαχίαν (Legend - Λάμπρου, Ἑγγραφα..., σ. 103 κ.ε.ξ.) καὶ Ἀμάντου, Ἑγγραφα..., σ. 149). Ἐκ τῶν τυπογραφῶν Πούλιον ἐξήλθον 3.000 ἀντίτυπα τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου (Ἑγγραφα, ἔκδ. Legend, ἔ.δ., σ. 68, ἔκδ. Ἀμάντου, ἔ.δ., σ. 162 καὶ 184). Ἐκ τούτων 2.785 ἀνευρέθησαν εἰς τὰ κιβώτια τοῦ Ρήγα, τὰ ὅποια κατεσχέθησαν κατὰ τὰς ἐρεῦνας εἰς κατοικίας κατηγορουμένων. Ἐπομένως, διέφυγον, περὶ τὰ 200 ἀντίτυπα (Dascalakis, Les œuvres..., σ. 24). Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις μετὰ δυσφορίας, ἀλλ' οὐχὶ ἀλόγως ὑποπεθεῖ ὅτι οἱ διαφυγόντες τὴν σύλληψιν καὶ ἀναχωρήσαντες πρὸς τὴν ἐγγὺς Ἀνατολὴν συνωμόται, παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἀντίτυπα τῶν ἐπαναστατικῶν φυλλαδίων. Εἰς τὴν ἔκθεσιν τοῦ Γάλλου προξένου ἐν Βουκουρεστίῳ πρὸς τὸ Γαλλικὸν Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν τῆς 14 Ἰανουαρίου 1798 ἀναφέρεται ὅτι «μία εἰς Νεοελληνικὴν γλῶσσαν προκήρυξις καὶ μία παρόρμησις πρὸς ἐπανάστασιν εἰς Νεοελληνικὴν γλῶσσαν, τυπωθεῖσαι εἰς Βιέννην διεσπάρησαν ἐν Βουκουρεστίῳ». (Hurmutzaki, Documente Privitore la istoria Romanilor, Βουκουρέστιον 1882, συμπλ. I, τ. 6, σ. 484).

1. Ἡ αὐστριακὴ ἀνάκρισις παρέδωκε βάσει τῶν καταθέσεων τῶν κατηγορουμένων καὶ τῶν μαρτύρων συγκινητικὰς εἰκόνας τῶν μυστικῶν συγκεντρώσεων τῶν συνωμωτῶν, κατὰ τὰς ὁποίας, ἥδη πρὸ τῆς δημοσιεύσεως, ἀντέγραφον τὸν Θούριον, ἀπήγγελλον ὁλόκληρον τὸ κείμενον ἀπὸ στήθους καὶ πολλάκις ἐψάλλον αὐτό. Αὐτὸς ὁ Ρήγας ἐβοήθει εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουρίου παίζων δι' αὐλοῦ, ἐνίοτε δὲ καὶ χορεύων μετ' ἄλλων ἐπὶ τραπέζης (ἔκδ. Legend, Ἑγγραφα, σ. 18, 76, 82 καὶ 96). Καὶ οἱ εἰς ἄλλας πόλεις ἐγκατεστημένοι συνωμόται, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπεστέλλετο μυστικῶς χειρόγραφον τοῦ Θουρίου, ἔγραφον τὸ αὐτό (ἔκδ. Legend, Ἑγγραφα, σ. 102). Ἀλλὰ κυρίως μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα ὁ Θούριος ἐκυκλοφόρησε χειρόγραφος εἰς πᾶσας τὰς παρυκίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ ὡς καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀσφαλῶς οἱ πρῶτοι στίχοι, πλέον ἔντοννοι ἄλλωστε καὶ χαρακτηριστικοί, θὰ ἦσαν εἰς τὰ στόματα ὄλων.

ραΐς : Φίλοι μου συμπατριῶται, δοῦλοι νᾶμεθα ὡς πότε... ἕως πότε τυραννία-ζήτω ἡ ἐλευθερία) δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαία, πηγάσασα ἐκ τῆς ταυτότητος τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἐθνικῶν συναισθημάτων. Γενικώτερον δὲ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ μῖσος κατὰ τῆς δουλείας καὶ τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων καὶ ἡ παρόρμησις πρὸς μέχρι θανάτου ἀγῶνα διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἅτινα συναντῶνται εἰς τὰ δύο ἔργα, ἀντικατοπτρίζουν ἀπλῶς τὸ αὐτὸ ἐν δημοκρατικῷ πλαισίῳ ἀρχῶν ἐλληνικὸν αἶσθημα τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὰς παρατηρηθείσας λεκτικὰς ἢ κατ' ἐννοίαν ὁμοιότητας τῶν πρώτων στίχων τῶν δύο ποιημάτων. Ἄλλ' ἀπὸ ποιητικῆς πλευρᾶς οὐδὲ μία ἀπολύτως δύναται νὰ γίνῃ σύγκρισις. Ὁ Κοραΐς δὲν ἦτο ποιητὴς καὶ τὸ ποίημα αὐτοῦ στερεῖται πάσης ποιητικῆς πνοῆς. Τόσον ἐν τῇ γλωσσικῇ μορφῇ, ὅσον καὶ εἰς τὰς χρησιμοποιοιμένας ἐμμέτρως ἐννοίας προδίδει τὸν σχολαστικὸν λόγιον τοῦ γραφείου. Ἄνευ ἀμφιβολίας, ὁ Κοραΐς συνέταξε τοῦτο εἰς στιγμὰς φλέγοντος τὴν ψυχὴν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὐχὶ διὰ νὰ διεκδικήσῃ ποιητικὰς δάφνας, ἀλλὰ διὰ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους του, παρορμῶν τοὺς συμπατριώτας του εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ θριαμβευτοῦ Ἀρχιστρατήγου τῆς Δημοκρατικῆς Γαλλίας. Ἀντιθέτως, ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα δὲν εἶναι ποίημα γραφείου, ἀλλὰ μία τρομερὰ πολεμικὴ ἱαχὴ, εἰσδύουσα εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας, κατευθύνουσα τὸν νοῦν πρὸς ὑψηλὰ ἰδεώδη καὶ κινουσα εἰς γενναίας μέχρις αὐτοθυσίας πράξεις. Ἐξ ἄλλου, ὁ Κοραΐς οὐδέποτε ἄλλοτε εἶχεν ἀσχοληθῇ μέ τὴν ποίησιν, οὐδ' ἥσυχλῆθῃ ποτὲ κατὰ τὸν μετέπειτα μακρὸν βίον του, πλην ἴσως μεμερικὰ ἀποδιδόμενα εἰς αὐτὸν στιχουργήματα ἐπὶ σκοπῷ σατίρας, προδίδοντα καὶ ταῦτα τὴν σχολαστικότητα τοῦ σοφοῦ ἐκδότου καὶ ἐρμηνευτοῦ ἀρχαίων κειμένων, ἄνευ ἔχονος ποιητικῆς πνοῆς. Ἡ δὲ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν μετὰ πάθους ὑπερήσπιζε καὶ διέδιδεν ὁ Κοραΐς πᾶν ἄλλο ἢ ἐνδεδειγμένη ἦτο διὰ τὴν ποίησιν καὶ μάλιστα διὰ ποιητικὸν ἔργον, προωρισμένον νὰ συγκινήσῃ, νὰ ἐνθουσιάσῃ καὶ νὰ εἴρῃ πρὸς ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα τὰς μάζας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀντιθέτως, ὁ Ρήγας δὲν ἦτο ξένος πρὸς τὴν ποίησιν, ἐχειριζέτο δὲ μὲ ἄνεσιν τὴν λαϊκὴν τῆς ἐποχῆς γλῶσσαν, τῆς ὁποίας ἦτο ὑπέρμαχος, παρὰ τὰ γραμματικὰ λάθη, εἰς τὰ ὁποῖα ὑποπίπτει πολλάκις εἰς τὰ ἔργα του, καὶ εἰς τὰς ξενικὰς λέξεις, εἰς τὰς ὁποίας συχνάκις προσφεύγει.

Ἄλλ' ἀνεξαοτήτως ἀκόμη τῆς ποιητικῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν ἀναμφισβητήτως παρουσιάζει ὁ Θούριος, ἰδίως εἰς ἐντόνους ποιητικὰς εἰκόνας καὶ λυρικός ἐξάρσεις, ὁ Ρήγας εἶχε πλήρη συναίσθησιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἀπηνύνετο πρὸς τὰς λαϊκὰς μάζας, πρὸς τοὺς αἰτιήσους πολεμιστὰς τῶν ἐλληνικῶν ὁρέων καὶ τοὺς ἥρωας τῶν θαλασσῶν, πρὸς ἐπιφανεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐστερημένους πάσης μορφώσεως, πρὸ παντὸς δὲ πρὸς τὰ πλήθη τῶν ἀφανῶν καὶ δυστυχῶν ραγιαδῶν, τοὺς ὁποίους μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς ἔπρεπε νὰ συγκινήσῃ, νὰ ἐνθουσιάσῃ, νὰ παρορμήσῃ πρὸς μέχρι θανάτου ἀγῶνα

διὰ τὴν ἐλευθερίαν. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφῇ καλύτερον ποίημα ἀπὸ τὸν Θούριον, ὁ ὁποῖος παραμένει τι τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ἀνεπίδεκτον συγκρίσεως πρὸς οἰονδήποτε ἄλλο ποίημα τοῦ εἴδους αὐτοῦ¹.

1. Περὶ τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ Θουρίου μετὰ κριτικῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου, περὶ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ἀνὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας κατὰ τοὺς προεπαναστατικούς χρόνους καὶ τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων βλ. εἰς τὸ ἡμέτερον ἔργον Rhigas Velestinlis, ἔ.ἀ., σ. 94 κ. ἑξ. (κεφ. Le thourios hymne de liberté), ἔνθα καὶ αἱ διαφωνοῦσαι πληρέστερον τὸ θέμα πηγαί. Ὁ Ρήγας ἔγραψε καὶ ἄλλα ἐπαναστατικά ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσε λάθρᾳ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν εἰς τὴν Βιέννην, ἀλλὰ περὶ τῶν ὁποίων ἐλάχιστα καὶ λίαν συγκεχυμένα γνωρίζομεν ἐκ τοῦ φακέλλου τῶν αὐστριακῶν ἀνακρίσεων καὶ τινῶν μεταγενεστέρων ἐιδίσεων. Πιθανόν τινα ἐκ τούτων, ἐν ὧν ἢ ἐν μέρει νὰ μὴ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ἀλλ' ὑπὸ μεμνημένων τοῦ περιβάλλοντός του, κατὰ δὲ τὴν αὐστριακὴν ἀνάκρισιν ἐψάλλοντο εἰς τὰς μυστικὰς συγκεντρώσεις των. Περὶ τοῦ κατὰ μίμησιν τοῦ γερμανικοῦ Freut auch des Lebens, οὐδὲν γνωρίζομεν. Τῆς «Ἑλληνικῆς Μασσαλιώτιδος» (Δεῦτε παῖδες Ἑλλήνων — ὁ καιρὸς τῆς δόξης ἦλθεν...) διεσώθησαν τέσσαρες ὁκτάστιχοι στροφαὶ ὑπὸ τοῦ J. H o b b o u s e (A Journey through Albania during the years 1809 and 1810, London, 1813, τ. I, σ. 596 κ. ἑξ.), ὡς ἠκούσθησαν ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Πελοποννησίου προύχοντος Ἀνδρ. Λόντου καὶ ἀνεδημοσιεύθησαν μετὰ μεταφράσεως ἀγγλικῆς ὡς Μασσαλιώτις τοῦ Ρήγα ὑπὸ τοῦ Λόρδου Βύρωνος (The works of Lord Byron, Hartford, 1854, σ. 185). Φαίνεται ὅτι τὸ ποίημα αὐτὸ ἦτο ἱκανῶς γνωστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας πρὸ καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, πολλάκις δὲ γίνεται σύγχυσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θούριον. Τρίτον ἦτο τὸ μνημονευόμενον εἰς τὰς αὐστριακὰς ἀνακρίσεις ὡς μίμησις τοῦ γαλλικοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔσματος La Carmagnole. Καθ' ὅλας τὰς ἐνδείξεις, πρόκειται περὶ διασωθέντος ποιήματος, ἀναδημοσιευθέντος διὰ πρώτην φορὰν μετέπειτα ὑπὸ τοῦ Χριστοφόρου Περγαίβου ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1798 μετὰ τὸν τίτλον «Ὕμνος πατριωτικὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Γραικίας πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν ἐλευθερίας». Πρόκειται περὶ μακροτάτου στιχορρηγήματος ἐκ 39 στροφῶν ἑπταστίχων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὅλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν | καὶ στοὺς τυράννους των ὁρμοῦν | ἐκδίχῃσιν γυρεοῦν | καὶ τοὺς ἐξολοθρεοῦν | καὶ τρέχουν γιὰ τὴν δόξαν | μὲ χαρὰ σὴ φωτιά»! Ἀναλύων τὸ περιεχόμενον τοῦ ποιήματος τούτου (Α. Δ α σ κ α λ α κ ῖ ς, Les oeuvres de Rhigas..., σ. 40 κ. ἑξ.) ἔγραψον ὅτι πρόκειται, ἀνεῦ ἀμφιβολίας περὶ ἔργου τοῦ Ρήγα, συμφώνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν εἰς πολλὰς προεπαναστατικὰς ἢ ἐπαναστατικὰς πηγὰς. Ἐξαρκήτρια ὁμως ἀσυστάτον τὴν πληροφορίαν τῆς αὐστριακῆς ἀνακρίσεως ὅτι πρόκειται περὶ ἀντιγραφῆς ἢ μιμήσεως τῆς «Καρμανιόλας», καθ' ὅσον πάντες οἱ στίχοι ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπαναστάτας, ἀναφέρονται δὲ εἰς πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Ἑλλάδος. Εἰς ἐνδιαφέρουσαν, προσφάτως ἐκδοθεῖσαν, μελέτην τοῦ ὁ Α. Βρανούσης (Ὁ Πατριωτικὸς Ὕμνος τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἐλληνικὴ Καρμανιόλα, Ἀθ. 1960, σ. 26) φρονεῖ ὅτι ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου πλανῶμαι καὶ προσάγει τὸ ἀποδεικτικὸν ἐπιχείρημα ὅτι ὁ πατριωτικὸς Ὕμνος τοῦ Ρήγα ἐψάλλετο πράγματι εἰς τὴν μουσικὴν τῆς Καρμανιόλας. Εἶναι πολὺ πιθανόν τούτο, ἀλλ' ὁ δανεισμὸς τῆς μουσικῆς ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἀποτελεῖ ἀντιγραφὴν ἢ μίμησιν τοῦ κειμένου. Ὁ Ρήγας ἦτο βάρδος τῆς ἐλευθε-

Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς ἀπέθανε τὸ ἔτος 1833, ἦτοι τριανταπέντε ὅλα ἔτη μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα, ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ ἐξετασθῇ ποία ὑπῆρξεν ἡ μετέπειτα στάσις τοῦ μεγάλου ἀναμορφωτοῦ τοῦ Ἑθνους ἔναντι τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου βάρδου καὶ μάρτυρος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας. Ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι πρὸ τοῦ μαρτυρίου ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα ὁ Κοραΐς ἠγνόει καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ συγγραφικὸν ὥς καὶ τὸ ἐθνικὸν ἔργον αὐτοῦ, εἶναι ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι καὶ κατὰ τὸ μετέπειτα χρονικὸν διάστημα διετελέσεν ἐν ἀγνοίᾳ. Ὁ Κοραΐς κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐτέλει ἐν στενοτάτῃ ἐπαφῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης, μετὰ πολλῶν ἐκ τούτων, ἐμπόρων ἢ λογίων, συνεδέετο διὰ φιλίας καὶ ἀλληλογράφει, πάντες δ' οὗτοι ἐγνώριζον πλεόν καλῶς τὰ περὶ Ρήγα καὶ τινες ἐξ αὐτῶν εἶχον προσωπικῶς γνωρίσει αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Παρισίους ἔζων, καὶ μάλιστα ἐν αὐτῷ τῷ περιβάλλοντι τοῦ Κοραΐ, Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι, οὐ μόνον ἐγνώριζον καλῶς τὰ τοῦ Ρήγα, ἀλλὰ καὶ εἰς εἰδικὰς ἐπεδίδοντο ἐρεῦνας ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔργον καὶ τὴν ἐπαναστατικὴν του δρασιν. Οὕτω τὸ ἔτος 1812 ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις ἐν Βιογραφικῷ λεξικῷ ἡ πρώτη βιογραφία τοῦ Ρήγα, ἀνώνυμος μὲν, ἀλλ', ὥς ἠδυνήθημεν νὰ διαπιστώσωμεν, ἀνήκουσα εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μουστοξύδη, συνδεόμενον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην διὰ φιλίας μετὰ τοῦ Κοραΐ¹. Τῷ 1824 ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ « Ἐγκυκλοπαιδικῇ ἐπιθεωρήσει » τῶν Παρισίων καὶ ἐν χωριστῷ φυλλαδίῳ ἡ δευτέρα ἐκτενὲς βιογραφία τοῦ Ρήγα. Τὴν φορὰν αὐτὴν ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ γνωστὸς Ἕλλην λόγιος τῶν Παρισίων Κωνσταντῖνος

ρίας καὶ ὄχι μουσικοσυνθέτης, ἐδανείζετο δὲ ἐλευθέρως τὴν μουσικὴν τῶν ποιημάτων του ἐξ ἄλλων, κατὰ προτίμησιν ἐκείνων τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, διότι ὥς ἅματα διεδίδοντο εὐχερέστερον καὶ ἐξεπλήρωνον πληρέστερον τὸν σκοπὸν των. Ἡ Ἑλληνικὴ Μασσαλιώτις πιθανώτατα ἐψάλλετο εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ ἵσματος τοῦ Rouget de L'Isle, ἀλλὰ τὸ κείμενόν της εἶναι ὅλως διάφορον. Καὶ ὁ πατριωτικὸς ὕμνος πιθανώτατα ἐψάλλετο εἰς τὸν ἦχον τῆς Καρμανιόλας, ἀλλ' ὥς κείμενον δὲν εἶχε καμμίαν ἀπολύτως σχέσιν πρὸς αὐτήν. Ἀπλῶς τὸ μέτρον τῶν δύο ποιημάτων τοῦ Ρήγα ἐπέτρεπε νὰ ψάλλωνται κατὰ τὰ δύο ἐν λόγῳ γαλλικὰ ἐπαναστατικὰ ποιήματα. Ἐπομένως, ἐπρόκειτο περὶ δανεισμοῦ τῆς μουσικῆς, ἀλλ' οὐχὶ περὶ ποιητικῆς ἀντιγραφῆς ἢ ἄλλως πῶς μιμήσεως!

1. Τὴν σπουδαιότητὴν ταύτην βιογραφίαν τοῦ Ρήγα ἀνεκαλύψαμεν τυχαίως ἐν Παρισίοις ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1937 γαλλιστὶ δημοσιέυσιν τῶν περὶ Ρήγα ἔργων μας (βλ. ἄνωτ.). Περιλαμβάνεται ἐν τῷ Dictionnaire Universel, critique et bibliographique... 9ème édition, tome XIX (supplement) Paris 1812, σελ. 464 κ.ἐ. Τὸ κείμενον τῆς βιογραφίας ταύτης, ἡ ὁποία, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν, εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀκριβὴς ἐκθεσις τοῦ βίου καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, ἐδημοσιεύσαμεν ἐν μεταφράσει ἐν περ. « Νέα Ἑστία », τ. 22 (1937), σ. 1366 κ.ἐξ., ἐνθα ἐκθέτομεν καὶ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποῖους ἀποδίδομεν αὐτὴν εἰς τὸν Ἀνδρέαν Μουστοξύδη.

Νικολόπουλος, ἀνήκων καὶ αὐτὸς εἰς τὸ φιλικὸν περιβάλλον τοῦ Κοραΐ¹.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ γνωστότατος ἐκ τῶν περιηγητικῶν βιβλίων του περὶ Ἑλλάδος τῶν τελευταίων προεπαναστατικῶν χρόνων Τ. Rouqueville ἐξέδωσε τὴν «Ίστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως», ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέγραψε τὰ τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων, τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, συγχρόνως δὲ ἐδημοσίευσε, διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, μετάφρασιν τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ Θουρίου².

Ἐν ἔτος βραδύτερον, ὁ διάσημος φιλόλογος καὶ καθηγητὴς τῆς Σορβόννης Claude Fauriel εἰς τὴν δίτομον συλλογὴν τῶν «δημοτικῶν ᾠμάτων τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος» ἐδημοσίευσε τὸν θούριον τοῦ Ρήγα μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ συντόμου, ἀλλὰ δραματικῆς, περιγραφῆς τοῦ ἔργου καὶ τοῦ βίου τοῦ ἐθνομάρτυρος³. Καὶ δὲν φθάνομεν εἰς τοὺς διεσπαρμένους εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας Ἑλλήνας λογίους τῆς τελευταίας ταύτης προεπαναστατικῆς περιόδου, πολλοὶ τῶν ὁποίων ὁμιλοῦν μετὰ συγκινήσεως διὰ τὸν Ρήγαν,

1. C. Nicolopoulos, Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, l'un des principaux auteurs de la révolution qui a pour but l'indépendance de la Grèce, Paris, 1824. Ἀναδημοσίευσις ἐκ τῆς Revue encyclopédique, Fevrier, 1824. Ἡ μικρὰ ἀλλὰ λίαν διαφωτιστικὴ αὐτὴ περὶ Ρήγα μελέτη τοῦ Νικολοπούλου, λόγῳ τοῦ ἐπικαίρου ἐνδιαφερόντος τῆς, ἀνεδημοσιεύθη κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εἰς πλείστα περὶ τοῦ ἀγῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας ἔργα, δημοσιευθέντα ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ὡς καὶ εἰς ἐγκυκλοπαιδικὰ ἢ βιογραφικὰ λεξικά (βλ. Dascalakis, Rhigas..., σ. 208). Ὁ Κωνστ. Νικολόπουλος ἦτο βιβλιοθηκάρχιος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου, εἰς τὴν ὁποίαν κατέλιπε καὶ τὸ προσωπικὸν ἀρχεῖον ἀλληλογραφίας κ.λ.π. Ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀρχείων τοῦ Κ. Νικολοπούλου συνάγεται ὅτι οὗτος εὗρίσκετο εἰς στενὰς φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Κοραΐ.

2. Rouqueville, Histoire de la régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824, Paris, τ. 1-5. Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πουκεβίλ, τὸ πρῶτον, παρέχον εἰκόνα τῶν γεγονότων πλήρη καὶ ἀκραιφνοῦς φιλελληνισμοῦ, καίπερ ἐν πολλοῖς ἐκφεύγουσιν τῶν αὐστηρῶς ἱστορικῶν γεγονότων, ἐσημείωσε τεραστίαν ἐπιτυχίαν, ἡκολούθησαν δὲ πολλαὶ ἐπανεκδόσεις τούτου. Μετεφράσθη ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ Ε. Ζυγούρα καὶ Ἰω. Ζαφειροπούλου, τόμοι 4, Ἀθ. 1890. Ὁ Πουκεβίλ εἶχεν ἤδη γράψει ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις ἐξ Ἑλλάδος (Voyage dans la Grèce, Paris, 1808), αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐπίσης σημειώσαι μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ πολλὰς ἐκδόσεις. Ὁ Πουκεβίλ εἶχε χρηματίσει πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Ἰωαννίνοις, ἡ δὲ κήρυξις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εὗρεν αὐτὸν πρόξενον ἐν Πάτραις. Εἰς τὸ ὡς ἀνωτέρω περὶ Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔργον του παρέθεσε πολλὰ περὶ Ρήγα, τοῦ ἔργου καὶ τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ, ἐδημοσίευσε δὲ ἐν μεταφράσει καὶ τὰ πλέον ἡρωϊκὰ τμήματα τοῦ Θουρίου, παραλείψας κυρίως τὰς πρὸς τοὺς λοιποὺς Βαλκανικοὺς λαοὺς, τοὺς πασσάδες κ.λ.π. παρορμήσεις. Τὸ καίμενον τοῦτο τοῦ Πουκεβίλ ἐχρησιμοποίησεν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Nepomucène - Lemerrier, παραθέσας ἐν ἐμμέτρῳ γαλλικῇ μεταφράσει εἰς τὴν συλλογὴν του ἑλληνικῶν ἡρωϊκῶν καὶ λαϊκῶν ᾠμάτων (suite des chants héroïques et populaires des soldats et matelots Grecs, Paris 1825, σ. 5 κ.ε.).

3. C. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, Paris 1825, τ. 1-2. Ἡ δημοσίευσις τοῦ Θουρίου καὶ τὰ περὶ Ρήγα ἐν τ. 2, σ. 15 κ.εξ.

τὸ ἐπαναστατικὸν ἐγχείρημα καὶ τὸν Θουρίον¹. Εὐθύς δὲ ὡς ἐκηρύχθη ὁ ἀγὼν τοῦ 1821, ἐνθ' οἱ ξένοι εἰς τὰ ἱστορήματά των περὶ τῶν ἐπεισοδίων τῆς ἐπαναστάσεως ἐδημοσίευσαν βιογραφικὰς εἰδήσεις ἀκόμη καὶ εἰκόνας τοῦ Ρήγα, οἱ Ἕλληνες ἀγωνισταὶ ἀνὰ πᾶν βῆμα καὶ ἀνὰ πᾶσαν γραμμὴν προέβαλον ὡς σύμβολον τοῦ ἀγῶνος τῶν τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα καὶ εἰς τὰ στρατόπεδα κατὰ τὰς μάχας ἀπηγγέλλετο ὁ Θουρίος. Ὁ δὲ Κοραΐς εὐρίσκετο εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀγωνιστῶν, μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν ὁποίων εἶχεν ἀλληλογραφίαν².

Παρά ταῦτα, ἐρευνῶντες ἐπισταμένως τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ, ματαίως ἀνεζητήσαμεν ἔστω καὶ μίαν γραμμὴν, ἀναφερομένην εἰς τὸν Ρήγα καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Κινεῖ τὴν ἐκπληξίν του γεγονὸς ὅτι εἰς τὸ ὀγκωδέστατον ἔργον ὅλης τριακονταπενταετίας, εἰς τὰ μακροσκελέστατα προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του, εἰς τὰς παραινέσεις του πρὸς τοὺς Ἕλληνας, εἰς τὰς σοφὰς ἢ ἀντιλογικὰς πραγματείας του, εἰς τὰς εἰς περιοδικὰ διατριβὰς του, ἀκόμη καὶ εἰς τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν μακροσκελεστάτων ἐπιστολῶν του, εἰς τὰς ὁποίας ὁμιλεῖ περὶ παντὸς δυναμένου νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, τὴν φιλολογίαν, τὴν γλῶσσαν, τὴν ἑλληνικὴν ἐλευθερίαν, ἀκόμη καὶ τὰς προσωπικὰς ὑποθέσεις, ὅχι μόνον δὲν ὁμιλεῖ ποτὲ περὶ Ρήγα, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μνημονεύει δεόντως!

1. Ἐκτὸς τῶν προμνημονευθεισῶν βιογραφιῶν τοῦ Ρήγα ὑπὸ τοῦ Ἀ. Μουστοξύδου καὶ τοῦ Κ. Νικολοπούλου, πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες τῆς τελευταίας ταύτης προεπαναστατικῆς περιόδου ἢ τῶν χρόνων τοῦ Ἀγῶνος ἐδημοσίευσαν βιογραφίας ἢ ἐκθέσεις διὰ τὸ ἐπαναστατικὸν ἔργον καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα. Ὁ « Λόγιος Ἑρμῆς » τῆς Βιέννης, φιλολογικὸν ὄργανον τοῦ Κοραΐ, ἐδημοσίευσέ τινα περὶ Ρήγα τῇ 1811, σ. 356. Ὁ ἐν Βουδαπέστῃ ζῶν Ἕλλην λόγιος Γ. Ζαβείρας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν θέατρον (βιογραφίαι τῶν Ἑλλήνων λογίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ ὅποιον ἔγραψε κατὰ τὸ ἔτος 1804 (τὸ χειρόγραφον ἐδημοσιεύθη τὸ ἔτος 1892) ὁμιλεῖ ἐπίσης περὶ Ρήγα, σ. 522. Εἰς τὸ ἐκδοθὲν ἐν Ἰταλίᾳ τῇ 1806 ἀνωνύμως ἔργον Ἑλληνικὴ Νομαρχία, τὸ ὅποιον ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἰω. Κωλέτην, προτάσσεται ἀφίερσις εἰς τὸν Ρήγα, τοῦ ὁποίου ὑμνεῖται τὸ μαρτύριον καὶ προβάλλεται ὡς παράδειγμα. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Karl Iken, Leucothéa, Leipzig 1825 δημοσιεύεται σειρά ἐπιστολῶν τοῦ Ἑλλήνου λογίου Στεφ. Κανέλλου, εἰς τὰς ὁποίας γίνεται λόγος ἐκτενὲς περὶ Ρήγα καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν του θυσιῶν. Εἰς τὸ δημοσιευθὲν ἀνωνύμως ἔργον τοῦ Γεωργ. Κατακουζηνοῦ (Briefe eines augenzeugen der griechischen Revolution vom Jahre 1821... Halle, 1824) δημοσιεύονται πολλὰ περὶ Ρήγα καὶ τῆς ἐταιρείας αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰκὼν τούτου. Ὁ Ρίξος Νερούλδος εἰς τὸ ἔργον του Cours de littérature grecque moderne, Genève, 1828 παραθέτει τινὰ περὶ Ρήγα καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει προσπαθειῶν τῶν Φαναριωτῶν διὰ τὴν σωτηρίαν του. Ταῦτα, ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν γραφέντα περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, τοῦ Θουρίου κ.λ.π. (βλ. τὰς ἀνωτ. σημ., λεπτομερὴ δὲ βιβλιογραφίαν ἐν τῇ ἔργῳ ἡμῶν Rhigas..., σ. 206 κ.ἑξ.) δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ ταῦτα πάντα ὁ Κοραΐς.
2. Τὴν μετ' ἀγωνιστῶν ἀλληλογραφίαν τοῦ Κοραΐ βλ. ἐν Ν. Δαμαλά, Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραΐ, τ. 3ος, μέρος 2ον, Ἀθ. 1886.

Εἰς μίαν καὶ μόνην περίπτωσιν ὁ Κοραΐς μνημονεύει παροδικῶς εἰς ἐπιστολὴν τοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα, πράττει δὲ τοῦτο ἐντελῶς τυχαίως, ἀνευ οὐδενὸς συνδέσμου πρὸς τὴν ἐθνικὴν δρᾶσιν καὶ τὸ μαρτυρικὸν τέλος τοῦ ἥρωος, καὶ ἐπὶ τῷ συγκεκριμένῳ μόνον σκοπῷ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς ἰδίαις γλωσσικὰς ἰδέας καὶ νὰ καυτηριάσῃ τὸν τρόπον χρήσεως τῆς νέας Ἑλληνικῆς ὑπὸ ἄλλων. Ὁ Κοραΐς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1804 εἶχε ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἐν Βιέννῃ φίλου τοῦ Ἀλεξάνδρου Βασιλείου νὰ ἀποστείλῃ εἰς αὐτὸν βιβλία γραφέντα εἰς «κοινὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν», τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἤθελε νὰ σπουδάσῃ βαθύτερον ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰς ἤδη κυοφορουμένας γλωσσικὰς αὐτοῦ θεωρίας. Ὁ Βασιλεῖος ἀπέστειλε πρὸς τὸν Κοραῖν ὅσα εὔρεν εἰς τὴν Βιέννην, μεταξὺ δὲ τούτων ἦσαν δύο μεταφράσεις τοῦ Ρήγα, ὁ τέταρτος τόμος τοῦ Ἀναχάρσιδος καὶ τὰ Ὀλύμπια τοῦ Μεταστασιίου. Ὁ Κοραΐς εἰς ἐπιστολὴν τοῦ τῆς 2^{ης} Φεβρουαρίου πρὸς τὸν Βασιλείου φαίνεται ἐνθουσιασμένος, διότι διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν βιβλίων αὐτῶν βοηθεῖται εἰς πολλὰ «τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἤξευρεν ἢ δὲν ἐσυλλογίσθη». Ὅσον ὅμως ἡ ἀνάγνωσις προχωρεῖ, κυριαρχεῖται ἐξ ἀγανακτήσεως καὶ τῆς συνήθους προδιαθέσεως πολεμικῆς κατὰ παντὸς «βαρβαρίζοντος». Οὕτως, ἐν ἐπιστολῇ τῆς 6^{ης} Μαρτίου 1805 πρὸς τὸν αὐτὸν Βασιλείου, μεταξὺ ἄλλων γράφει «Ἀπὸ τὰ Ὀλύμπια τοῦ Μεταστασιουργῆα μᾶρσεν ἡ προσφωνητικὴ ἐπιστολή, ὥς Ἑλληνικῶς σωφρονούσα» τὸ ὕφος τοῦ ὅμως εἶναι πρόσθεν λέων, ὅπισθε δὲ χίμαιρα. Ἐξω ἀπὸ τὴν ἀσυγκέραστον ἀνάμειξιν Ἑλληνικῶν [ἐνν. ἀρχαίων] καὶ κοινῶν λέξεων καὶ φράσεων, διὰ νὰ κάμῃ τὸ κράμα ἀληθὴ κυκεῶνα, ἀνέμειξε καὶ τουρκικὰς καὶ γαλιτικὰς λέξεις Μοντάδα, τζομπάνισσα καὶ ἄλλα τοιαῦτα στολίσματα τερατώδη. Τὸ Ἄχ (ἐπιφώνημα λύπης) δὲν εἶναι ἴδιον εἰς αὐτὸν μόνον φαίνεται ὅτι τὸ περισσότερον μέρος τῶν νῦν σπουδαίων Γραικῶν τὸ ἐνοστιμεύθησαν πολὺ...». Ἀφοῦ δὲ διὰ μακρῶν ἐκπαῖ εἰς ἱερὰν ἀγανάκτησιν διὰ τὸ Ἄχ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ Ρήγας ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου Ἄ, καταλήγει: «Ἐξεύρεις διατὶ ἐμωρολόγησα τόσον περὶ τούτου; διότι φοβοῦμαι, μὴ προσκολληθῇ εἰς τὴν γλῶσσαν τὸ πυρετοποιὸν τοῦτο ἄχ (εὐρίσκω καὶ ἔχ καὶ ὦχ εἰς τὸν Ρήγαν) βλέπων τόσον κατάκορον τὴν χρῆσιν τοῦ εἰς τὰ βιβλία. Ὅθεν, ἐπειδὴ εὐρίσκειαι αὐτοῦ, ὅπου σήμερον εἶναι τὸ ἐργαστήριον τῆς νέας τῶν Γραικῶν φιλολογίας, προθυμήθητι, ἂν ἔχῃς ἐπιρροὴν εἰς τινῶν κεφαλὰς... νὰ φονεύσῃς τὸ κατάρaton ἄχ. Ἄν τὸ κατορθώσῃς, θέλω σὲ στεφανώσῃ ὡς τυραννοκτόνον»¹.

1. Ἄ δ. Κο ρ α ῖ, Ἑπιστολαὶ (ἐκδ. Ν. Δαμαλά), τ. Α', Ἀθ. 1885, σ. 571 κ.ἐξ. Τὰ «Ὀλύμπια» τοῦ Ἀββᾶ Μεταστασιίου εἶναι ἐν τῶν τριῶν ἐν μεταφράσει ἔργων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνει ὁ «Ἠθικὸς τρίπους», ὁ ὁποῖος ἐξήλθεν ἐκ τῶν τυπογραφείων τῶν ἀδελφῶν Πούλιου τῆς Βιέννης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1797. Τὰ δύο ἄλλα εἶναι ἡ «Βοσκοπούλα τῶν Ἀλπεων» τοῦ Μαρμοντέλ καὶ «Ὁ πρῶτος ναύτης» τοῦ Γκέσνερ. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο (μόνον μεταφρασθὲν εἰς τὸ πεζὸν) ἀναγράφεται ὡς μετα-

Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ὁ Κοραΐς ἀσχολεῖται καὶ περὶ τῆς ληφθείσης μεταφράσεως τοῦ Ἀναχάρσιδος, γράφων: « τοῦ Ἀναχάρσιδος ὁ τέταρτος τόμος μόνος δίδει ὑπόνοιαν ὅτι οἱ πρὸ αὐτοῦ ἐδημεύθησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν δὲν εἶχον ἀκόμη μεταφρασθῆ εἰς τὸν καιρὸν τῆς δημεύσεως. Οὕτως ἔχει τὸ πρῶγμα. Ἡ μετάφρασις ἔχει γαλατισμοὺς σακκία πλήρη· εἶναι ἀνέκφραστος ἡ ἀηδία των. Ταλαίπωρος γλῶσσα! ποῦ θέλεις καταντήσῃ; ». Ἐκ τοῦ ἀποσπασματος τούτου καταφαίνεται ὅτι ὁ Κοραΐς ἐγνώριζε καλῶς τὰ τῆς δημεύσεως τῶν βιβλίων συνεπεία τῆς συλλήψεως τοῦ Ρήγα. Ἐπομένως, θὰ ἦτο φυσικόν, καθ' ἣν στιγμὴν ἐχάρασεν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὰς γραμμὰς αὐτάς, νὰ ἀναπολῇ τὸν ἐθνικὸν προορισμὸν τῶν βιβλίων ἐκεῖνων, τὰ ὅποια εἶχεν ἐπὶ τοῦ γραφείου του καὶ τὸ δραματικὸν τέλος τοῦ συγγραφέως των, πρωτομάρτυρος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας.

Παρὰ ταῦτα, ὁ Κοραΐς καὶ κατὰ τὰς στιγμὰς ἐκεῖνας οὐδὲν ἄλλο σκέπτεται πλὴν τοῦ « καθαρισμοῦ » τῆς γλώσσης ἀπὸ τῶν βαρβαρικῶν στοι-

φραστῆς ὁ φίλος καὶ βραδύτερον συμμαρτυρήσας μετὰ τοῦ Ρήγα Ἀντώνιος Κορωνιός. Εἰς τὰ δύο πρῶτα δὲν ἀναγράφεται ὄνομα μεταφραστοῦ, ἐξ οὗ καὶ πολλάκις ἡμφεοβητήθη ἡ πατρότης τοῦ Ρήγα (βλ. D a s c a l a k i s, Les œuvres..., σ. 11 κ. ἐξ. Β ρ α ν ο ὗ σ η, ἔ. ἀ., σ. 295). Πάντως, ἡ προτασσομένη ἀφιέρωσις τοῦ βιβλίου φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ρήγα. Ὁ Κοραΐς ὁμιλεῖ μόνον περὶ τῶν « Ὀλυμπίων » τοῦ Μεταστασίου καὶ ἀποσιωπᾷ τὰ δύο λοιπὰ ἔργα τοῦ « Ἡθικοῦ τρίποδος », οὐδὲ μνημονεύει κἀν τὸν γενικὸν τοῦτον τίτλον τοῦ ἐξωφύλλου. Τοῦτο ὀδηγεῖ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ Βασιλείου εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὸν Κοραῖν μόνον τὸ πρῶτον ἐκ τῶν τριῶν μεταφρασθέντων ἔργων, τὰ Ὀλύμπια. Ἦτο δὲ δυνατόν τοῦτο διότι καὶ τὰ τρία εἶχον ἐκτυπωθῆ κεχωρισμένως, μετὰ συνεχοῦς ἀριθμήσεως σελίδων. Καὶ σήμερον ἀνευρίσκονται πολλάκις κεχωρισμένως. Ἐκτὸς ἂν υποθέσωμεν ὅτι ὁ Κοραΐς, καταληφθεὶς ὑπὸ ἀγανακτήσεως ἐκ τῶν γλωσσικῶν ἀμαρτημάτων τοῦ πρώτου, ἀπηξίωσε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν δύο ἄλλων! Ἡ ἀφιέρωσις τοῦ Ρήγα, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς χαρακτηρίζει ὡς « ἐλληνικῶς σωφρονουσαν » ἔχει ὡς ἑξῆς: « Τῷ τιμωτάτῳ καὶ χρησιμωτάτῳ κυρίῳ κυρίῳ Στεργίῳ Χατζῇ-Κώνστῳ Ὀλυμπιώτῃ. Φίλε μου! Δὲν ἔχω σκοπὸν μὲ κολακείας καὶ υπουλότητας νὰ πλέξω ἐγκώμια, ἐκθειάζοντας τὸ ὑποκείμενόν σου. Ἀλλά, μετ' ἐλευθέρων ἀδελφικῆν παρρησίαν, ἀφήνοντας ὅλα τὰ ἄλλα προτερήματά σου, λέγω μόνον πῶς ἐκ ψυχῆς ἀγαπᾷς τὸ ἔθνος σου, θέλεις τὴν προκοπὴν του, τὸ καλὸν του, τὴν δόξαν του, τὴν... Ἀλλὰ τί νὰ περιττολογῶ; Δὲν εἶναι καμμία ἀπορία ὅτι ἕνας καθαρὸς ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων, ἕνας ὅπου διετήρησεν ἀμείαντα, τρόπον τινὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ὀλύμπου τὰ πατρώα ἥθη, νὰ μὴ νομίζῃ πρώτην καὶ τελευταίαν εὐδαιμονίαν του τὴν εὐξίαν τοῦ ἔθνους του. Τοιοῦτος λοιπὸν εἶσαι καὶ ἡ μόνη μου ἔφεσις εἶναι νὰ σὲ μιμηθοῦν ὅλοι οἱ φίλτατοι συμπολίται μας. Σοὶ προσφωνῶ τὸ βιβλιάριον τοῦτο, ἐμπεριέχον τρία τινά: πρῶτον τὴν εἰλικρινεστάτην φιλίαν, δευτέρον τὴν γυναικείαν σωφροσύνην, καὶ τρίτον τὴν φυσικὴν ἀπλότητα. Μεγάλαν μὲν ἀνδρῶν γεννήματα, μικρὸν δὲ τεκμήριον τῆς ἐμῆς πρὸς τὸ ὑποκείμενόν σου ἀγάπης, μεθ' ἧς εἰμὶ — φίλος σου εἰλικρινεστάτος — Ρήγας Βελεστινλῆς ὁ Θετταλός ». Ἐκεῖ ὅπου ὁ Ρήγας θέτει στιγμὰς, ἀναμφιβόλως ὑπνοεῖ τὰς λέξεις « ἐλευθερίαν του », τὰς ὁποίας ἀποσιωπᾷ ἐκ φόβου τῆς λογοκρισίας.

χείων και κυριαρχείται εξ αγανακτήσεως, διότι ο Ρήγας χρησιμοποιεί γλώσσαν ἀνάμεικτον και παρεισάγει γαλλικάς και τουρκικάς λέξεις. Οὐδὲ πρὸς στιγμὴν φαίνεται ὅτι διελογίσθη ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ἦτο γλωσσολόγος-ἐλληνιστὴς και ὅτι ἔγραφεν, ὅχι διὰ νὰ παρουσιάσῃ ὑποδείγματα ἐπεξεργασμένης καθαρότητος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸ Γένος πρὸς μεγάλας και ὑψηλάς πράξεις και νὰ κινήσῃ αὐτὸ πρὸς ἀγῶνα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὴν ἐλευθερίαν, μεταχειριζόμενος πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν φράσεις και λέξεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν καταληπταὶ και θὰ ἀπῆχουν εἰς τὴν καρδίαν ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Ἰδιαιτέρως δ' ἐξοργίζεται, διότι ὁ Ρήγας μεταχειρίζεται ἀφθόγως τὸ Ἄχ, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Νεοελληνικῇ γλώσσῃ τῆς λογοτεχνίας. Δὲν διστάζει νὰ παρακινήσῃ τὸν Ἀλ. Βασιλείου νὰ ἐξορμήσῃ πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς φιλολογικοὺς κύκλους τῆς Βιέννης, διὰ νὰ φονεύσῃ αὐτὸ τὸ «κατάρaton ἄχ» τοῦ Ρήγα, ὑπόσχεται μάλιστα εἰς αὐτὸν ὅτι ἂν ἤθελε κατορθώσῃ τοῦτο, θὰ περιέβαλε τὴν κεφαλὴν του διὰ στεφάνου, ὡς τυραννοκτόνου! Ὁ Βασιλείου λοιπὸν θὰ ἦτο ὁ μέγας ἐθνικὸς ἀνὴρ τοῦ Γένους, ὁ ἐστεφανωμένος τυραννοκτόνος ἐφ' ὅσον θὰ ἐπετύγγανε τὸν ἡρωϊκὸν ἄθλον νὰ φονεύσῃ τὸ «κατάρaton ἄχ» τῶν βιβλίων τοῦ Ρήγα. Ἐνῶ ὁ Ρήγας, ὁ διανοηθεὶς νὰ συναγείρῃ τοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς πρὸς συντριβὴν τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὁ κηρύξας τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδούλων λαῶν, ὁ συγκλονήσας τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ὡς βάρδος τῆς ἐλευθερίας, ὁ δραματισθεὶς και συντάξας τὸν καταστατικὸν χάρτην ἑλληνικῆς ἐπικρατείας ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Νείλου και ἀπὸ τοῦ Ἰονίου μέχρι τοῦ Πόντου, αὐτὸς τέλος ὁ Ρήγας ὁ μεγαλύτερος τῶν τυραννοκτόνων ἐξ ὅσων ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, ὁ ὁποῖος κατεβασανίσθη εἰς τὰς φυλακάς τῆς Βιέννης ἐπὶ μῆνας και τελικῶς ὑπέστη τὸ φρικτότερον τῶν μαρτυριῶν διὰ τὰς ἰδέας του, τὰ ἀπελευθερωτικὰ του σχέδια και τὰ δημοσιεύματά του, αὐτὸς δὲν ἤξιζεν οὔτε μίαν λέξιν πέραν ψόγων τινῶν διὰ γλωσσικοὺς σολοικισμοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχεν ὑποπέσει! Αὐτὰ δὲ ἐγράφετο ἐπὶ μόλις ἔτη, ἀφ' ὅτου ὁ Ρήγας εἶχε δημοσιεύσει τὰ δημουθέντα ἐκεῖνα ἔργα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐθεωροῦντο τὸ ἐθνικὸν εὐαγγέλιον τῶν Ἑλλήνων, τὸ δὲ ὄνομά του ἀντῆχει ἀνὰ τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον και ὑμνεῖτο ὡς ἥρωος και πρωτομάρτυρος τῆς ἐλευθερίας! ¹

1. Ὡς ἐσχάτη δικαιολογία τοῦ Κοραῆ διὰ τὴν προσποίησιν πλήρους ἀγνοίας τῆς ἀπελευθερωτικῆς τοῦ ἔθνους ἀποπείρας και τῆς μαρτυρικῆς θυσίας τοῦ Ρήγα θὰ ἠδύνατο νὰ προβληθῇ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐστέλλετο εἰς τὴν Βιέννην, πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούρβων, ἡ ὁποία συνέλαβε και παρέδωκεν εἰς τὸ μαρτύριον τοὺς Ἑλληνας συνωμότες τοῦ 1797. Ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο κεκαλυμμένος πως νὰ γράψῃ τι περὶ τοῦ πατριωτικοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα, ὡς ἔπραττον ἄλλοι και ἐν αὐτῇ τῇ Βιέννῃ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὸ γεγονός τοῦτο δὲν δικαιολογεῖ και ἐπιθέσεις κατὰ τῆς μνήμης τοῦ Ρήγα ὑπὸ μορφὴν γλωσσολογικῶν ἐπικρίσεων! Ἐξ ἄλλου ὁ Κοραῆς οὐδό-

Πᾶσα ἐκδοχή πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς δυσμενοῦς προδιαθέσεως τοῦ Κοραΐ ἐναντι τῆς μνήμης τοῦ Ρήγα, ἐνέχει τὸ ὑποθετικὸν στοιχεῖον, ἐπομένως δὲ δὲν παύει νὰ εἶναι παρακεινδυνευμένη. Θὰ περιορισθῶμεν εἰς τινὰς συλλογισμούς, οἱ ὅποιοι ἴσως ὁδηγοῦν εἰς τὴν λύσιν τοῦ μυστηρίου τοῦτου. Ἐν πρώτοις, ὁ Κοραΐς ὑπῆρξε πάντοτε λίαν ἐπιφυλακτικὸς προκειμένου περὶ προσώπων, τὰ ὅποια δὲν ἐγνώρισε καὶ δὲν ἐξετίμησεν εἴτε προσωπικῶς εἴτε δι' ἄλληλογραφίας, εἰς δὲ τὰς διατριβὰς καὶ τὰς ἐπιστολάς του συνήθως ὁμιλεῖ περὶ προσώπων, τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἐπαινέσῃ ἢ νὰ νουθετήσῃ ἢ... νὰ ἐπικρίνῃ. Ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα καὶ τὸ μαρτύριόν του συνεδέετο ἀρρήκτως πρὸς τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, τὰς ἐλπίδας, τὰς ὁποίας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχε στηρίξει εἰς αὐτήν, καὶ τὴν σημειωθείσαν κίνησιν. Ἐγράφη ἀνωτέρω ὅτι ὁ Κοραΐς εἶχε πιστεύσει καὶ αὐτὸς εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν συνδρομὴν τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας. Εἶχε καταληφθῇ ἕξ ἐνθουσιασμοῦ ἐκ τῆς ἰδέας αὐτῆς, εἶχε διασκορπίσει ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπαναστατικὰ ἔντυπα, εἶχεν ἀκόμη γράψῃ καὶ ἐπαναστατικὰ ποιήματα, διὰ μίαν στιγμὴν εἶχεν ἀφιερῶσαι ἑαυτὸν εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ ὑποκίνησιν γενικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἑθνους παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Γάλλων. Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα τὸν ἀπεγοήτευσαν πλήρως καὶ ὁ Κοραΐς ἀπὸ τῆς ἐπομένης ἐμφανίζεται ἄλλης ἐντελῶς ψυχοσυνθέσεως καὶ λογικῆς ἀνθρωπος. Ἀποβάλλει καθ' ὁλοκληρίαν τὸν παλαιὸν ἐθνεγέρτην καὶ μεταβάλλεται εἰς ἐθναπόστολον, ἀφιερῶν ἀπάσας τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν διαισθητικὴν τοῦ ἔθνους του, ἵνα καταστῇ τοῦτο ὥριμον πρὸς πολιτικὴν χειραφέτησιν. Δὲν ὁμιλεῖ ποτὲ διὰ τὴν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐπαναστατικὴν δρᾶσίν του καὶ ἀγνοεῖ συστηματικῶς τὰ τότε ἐκδοθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐπαναστατικὰ φυλλάδια. Φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ διακηρύσσῃ ἀναφανδὸν αὐτὸς ὁ μισὸν ἀσπόνδως τοὺς Τούρκους καὶ τὴν δουλείαν ὅτι δὲν εἶναι ἀκόμη καιρὸς διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ δὲν διστάζει νὰ ἐπικρίνῃ τοὺς ὁμιλοῦντας περὶ ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως. Τριᾶκοντα ἔτη βραδύτερον, εἰς τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του, εἰς τὴν αὐτοβιογραφίαν του περιορίζεται νὰ ἀφιερῶσιν δόλγας γραμμὰς εἰς τὴν δρᾶσίν του τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μᾶλλον, διὰ νὰ δημολογήσῃ τὴν πλάνην του καὶ νὰ αἰτιολογήσῃ αὐτὴν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν γεγονό-

λως ἐπρόσεξε τὸν πατριωτικὸν σκοπὸν τῆς ὑπὸ τοῦ Ρήγα μεταφράσεως αὐτῆς τοῦ δράματος τοῦ Μεταστασίου, εἰς τὸ ὁποῖον ὑμνοῦνται οἱ ἑνδοξοὶ Ἕλληνες τῆς ἀρχαϊότητος, προβάλλεται ἡ προγονικὴ εὐκλεία, ἐξαιρόνται ὡς κληρονομία τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου τὰ ὑψηλότερα ἀνθρώπινα ἰδανικά καὶ ἰδιαίτερος ἡ ἐλευθερία! Οὐδ' ἀντελήφθη δι' εἰς τὸ πλήρες ὑψηλὸν καὶ βαθεὸς νοήματος τομίδιον ἐκεῖνο, ὁ Ρήγας εἰς τὸ μεταφραζόμενον θαυμάσιον χορικὸν τοῦ ἔργου, τὴν λέξιν «ἐλευθερία» τοποθετεῖ πάντοτε ἐν ἰδιαίτερω στίχῳ, τυπωμένην δὲ μετὰ πολὺ μεγάλων τυπογραφικῶν στοιχείων!

των¹. Τοιαύτην ἔχων ἐσχηματισμένην πλέον ὁ Κοραΐς νοοτροπίαν, ἦτο φυσικόν, μὴ δυνάμενος νὰ φθάσῃ μέχρι ἐπικρίσεως τοῦ ἐθνομάρτυρος καὶ τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔργου του νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν σκέψιν του καὶ τὴν γραφίδα του ἀπὸ τοῦτου.

Θὰ ἡδυνάμεθα ἴσως νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ μίαν ἐκ τῶν πραγμάτων δημιουργηθεῖσαν κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἰδεολογικὴν ἀντίθεσιν τοῦ Κοραΐ πρὸς τὸν Ρήγαν. Ὁ Ρήγας ἔγραψε τόσον τὰ περὶ ὅσον καὶ τὰ ποιητικά του ἔργα εἰς γλῶσσαν δημώδη, ἡ ὁποία πᾶν ἄλλο ἢ θὰ ἦτο ἀρεστὴ εἰς τὸν Κοραΐν. Ὁ Κοραΐς εἶχεν ἴδιον γλωσσικὸν σύστημα, ἱστάμενος ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο γλωσσικῶν παρατάξεων τῶν ἄκρων, συνέδεε δὲ στενῶς τὰς γλωσσικὰς ἰδέας του μετὰ τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ "Εθνους. Ὑπεστήριζεν αὐτὰς μετὰ φανατισμοῦ καὶ πάθους, κινῶν τοὺς προσηλακισμοὺς τῶν ἀντιπάλων, ἀλλὰ μὴ διστάζων καὶ ὁ ἴδιος νὰ προσηλακίσῃ τοὺς ἀντιγνομοῦντας, φθάνων εἰς σφοδρὰς ἀντιλογίας, ἐνίοτε καὶ εἰς προσωπικὰς ὕβρεις². Ὁ Ρήγας ἀνῆκε πλέον εἰς ἄλλην ἐποχὴν, εἶχε δὲ περιβληθῇ τὸν φωτιστέφανον τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἐλευθερίας, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπέτρεπεν ἐπικρίσεις κατ' αὐτοῦ δημοσίᾳ, δηλαδὴ διὰ τῶν « Προλεγομένων » τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραΐ καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων. Ἀλλὰ τὰ ἔργα τοῦ Ρήγα ἐκυκλοφόρουν εἰσέτι ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Καὶ ἦτο φυσικὸν ὁ ἄτεγκτος εἰς τὴν μαχητικὴν ὑπεράσπισιν τῶν φιλολογικῶν καὶ γλωσσικῶν ἰδεῶν του Κοραΐς νὰ μὴ αἰσθάνεται συμπάθειαν δι' αὐτά. Τὴν δὲ ἀντιπάθειαν ταύτην καὶ ὑπὸ μορφὴν σφοδρᾶς γλωσσικῆς ἐπικρίσεως εὗρί-

1. Πράγματι, ἐνῷ εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ φυλλάδια τῶν ἐτῶν 1798 - 1801 στηρίζει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ὀδηγούμενας ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου Ναπολέοντος Βοναπάρτου στρατιάς τῆς Δημοκρατίας, εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1829 γραφεῖσαν αὐτοβιογραφίαν ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Ναπολέοντος, διότι « ἀντὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς καταπονημένους τῆς Εὐρώπης λαοὺς ἀπὸ τοὺς δεσπότας των, ἐπρόκρινε νὰ γενῇ αὐτὸς δεσποτὴν δεσπότης. Ἀντὶ νὰ σπεύρῃ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην, καὶ νὰ καταστῇ θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς, μακαριζόμενος ἀπὸ ἀθανάτους ὕμνους τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐπερχομένης ἀπείρου γενεᾶς ἀνθρώπων, ἐπρότιμῃσε τὰ βρωμερὰ τῶν βρωμερῶν κολάκων θυμιάματα ». Καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς του ὡς καὶ εἰς τὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του ἐκφράζει πολλάκις τὴν ἀπογοήτευσίν του, διότι ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις διέψευσε τὰς προσδοκίας του.

2. Ἡ γλωσσικὴ πολεμικὴ τοῦ Κοραΐ διεξήχθη ἰδίως ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδιαίτερων δημοσιευμάτων του εἰς τὰ ὁποῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄωνόνως, καταγεραύνωνε τοὺς ἀντιπάλους του. Ὁ φοβερώτερος ἐκ τούτων ἦτο ὁ ἐν Παρισίοις ἐγκατεστημένος Ἑλλήν λόγιος Παναγιώτης Κωδρικᾶς, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργον του « Μελέτη περὶ τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου » (1818) ἐπετέθη μετὰ πρωτοφανοῦς δριμύτητος κατὰ τῶν γλωσσικῶν ἰδεῶν τοῦ Κοραΐ καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ὁ Κοραΐς ἀντεπετέθη μετὰ τῆς αὐτῆς σφοδρότητος δι' ἄνωνύμων διατριβῶν εἰς τὸν Λόγιον Ἑρμῆν καὶ φυλλαδίων. Βλ. ἐν ἡμετέρᾳ μελέτῃ « Κοραΐς καὶ Καποδίστριας », σ. 66 κ.ε.

σκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκφράσῃ μόνον ἐν ἰδιωτικῇ ἐπιστολῇ, ἀπευθυνθεῖση πρὸς τὸν Ἄλ. Βασιλείου, στενὸν φίλον του καὶ ἄνθρωπον τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του, μὴ δυνάμενος ἐν ἔτει 1805 νὰ φαντασθῇ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ λοιπαί, τὰς ὁποίας ἔγραφε τότε ἀφθόνω πρὸς φίλους καὶ συνεργάτας, θὰ καθίστατο μίαν ἡμέραν δημόσιον κτῆμα!

Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀλήθεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ πραγματικά περιστατικά, τὰ ὁποῖα διαφεύγουν τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, ἡ ἐθνικὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων ἔλαβε τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν ἀνδρῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος: Τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, τὸν πόθον τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους των, τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ βίου των διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος των, ἔτι δὲ πλεόν τὴν συμβολὴν των τοῦ ἐνὸς διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου, τοῦ ἄλλου διὰ τῆς μακρᾶς καὶ ἀκαταπαύστου πνευματικῆς ἐργασίας καταπληκτικῆς ἀποδοτικότητος, πρὸς ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ δικαίως ἤνωσε τὰ δύο αὐτὰ μεγάλα δνόματα εἰς τὴν αἰωνιότητα ἡ ἐθνικὴ εὐγνώμοσυνή.

ΑΠ. Β. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ